**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

**ЧУЛИЕВА НИЛУФАР АЗАМ ҚИЗИ**

# ИЖОДКОР МАҲОРАТИ ВА ЖАНР ПОЭТИКАСИ (НАЗАР ЭШОНҚУЛ ҚИССАЛАРИ МИСОЛИДА)

**10.00.02 – Ўзбек адабиёти**

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

**Қарши – 2020**

**УДК: 894.375:8.08**

# Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати мундарижаси
# Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам
# Contents of Dissertation Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) on philological sciences

**Чулиева Нилуфар Азам қизи**
Ижодкор маҳорати ва жанр поэтикаси (Назар Эшонқул қиссалари мисолида).....3

**Chulieva Nilufar Azam kizi**
Writer's skill and genre poetics (on the example of the stories of Nazar Eshonkul).....24

**Чулиева Нилуфар Азам кизи**
Мастерство творца и поэтика жанра (на примере повестей Назара Эшонкула).....43

**Эълон қилинган ишлар рўйхати**
**Список опубликованных работ**
**List of published works**.....47

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

**ЧУЛИЕВА НИЛУФАР АЗАМ ҚИЗИ**

# ИЖОДКОР МАҲОРАТИ ВА ЖАНР ПОЭТИКАСИ (НАЗАР ЭШОНҚУЛ ҚИССАЛАРИ МИСОЛИДА)

**10.00.02 – Ўзбек адабиёти**

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

**Қарши – 2020**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида №B2019.4. PhD/Fil1049 рақам билан рўйхатга олинган.**

Диссертация Қарши давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасининг www.qarshidu.uz ҳамда «Ziyonet» ахборот таълим портали www.ziyonet.uz манзилларига жойлаштирилган.

| | |
|---|---|
| **Илмий раҳбар:** | **Эшонқулов Жаббор Солиевич**<br>филология фанлари доктори, профессор |
| **Расмий оппонентлар:** | **Жўрақулов Узоқ Ҳайдарович**<br>филология фанлари доктори, профессор |
| | **Veli Savaş YELOK**<br>филология фанлари доктори (Туркия) |
| **Етакчи ташкилот:** | **Бухоро давлат университети** |

Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети ҳузуридаги Илмий даражалар берувчи PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «30» декабрь соат 09<sup>00</sup> даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Қарши давлат университети, Физика-математика факультети, 102-хона.

Диссертация билан Қарши давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (_____ рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «19» декабрь куни тарқатилди.
(2020 йил 19 декабрдаги _____ рақамли реестр баённомаси).

**И.И.Шодмонов**
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д.

**Г.Н.Тожиева**
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д. (PhD)

**Д.Тўраев**
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

## КИРИШ (Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

**Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати.** Жаҳон адабиётшунослигида ижодкор лабораторияси ва маҳоратини янгича таҳлиллар орқали ўрганиш, шунингдек, насрий асарлар, хусусан, қисса жанри поэтикасини белгиловчи илмий тадқиқот ишлари муҳим амалий аҳамиятга эга. Муайян халқ адабиётида юз бераётган жанрий поэтик янгиланишлар ва ижодкор маҳоратини илмий баҳолаш адабий-назарий қарашларнинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Бу борадаги илмий мулоҳазалар бутун жаҳон бадиий адабиёти хусусиятлари ҳақида хулосалар чиқаришда муҳим аҳамият касб этади.

Дунё адабиётшунослигида қисса жанри, ижодкор маҳорати мавзуси турли назарий қарашлар орқали ривожлантирилган. Хусусан, немис адабиётшунослигининг илк назарий, адабий-эстетик қарашларидаёқ бадиий асар ва маҳорат масаласида ақл ҳамда мутлақ руҳ муштараклиги ёки ҳар бир бадиий асар ўзича алоҳида жанр эканлигини тавсифловчи мулоҳазалари илгари сурилади. Рус адабиётшунослигида қиссанинг роман ва ҳикоя оралиғидаги каноник жанр, ижодкор маҳорати шахснинг индивидуал қобилияти эканлиги, инглиз адабиётшунослигида эса жанрнинг ижтимоийлигига эмас, бадиийлик мезонларига эътибор қаратиш бирламчи эканлиги таъкидланади. Шу маънода қисса жанри ва ижодкор маҳорати мавзусини илмий тадқиқ этиш бугунги адабиётшуносликнинг долзарб муаммоларидан бири саналади.

Ўзбек адабиётшунослигида сўнгги йиллар ўзбек насри, қиссачилиги ва бадиий маҳорат масаласини ўрганиш эҳтиёжи пайдо бўлди. Сабаби, бугун ўзбек адабиёти ўзининг таъсир кучини насрий асарлар, жумладан, қиссаларда инсон руҳиятининг мураккаб бадиий ифодаси (онг ости оқимини кўрсатишга уриниш), ўзига хос тафаккур тарзининг акс этиши каби янги тамойиллар асосида намоён этмоқда. “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавияти кўзгуси. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак”[1]. Ёзувчи Назар Эшонқул ҳам айни шу мақсад йўлида ижод қилаётган адибларимиздандир. Назар Эшонқул қиссалари модернизм йўналишида ёзилганлиги, образлар хилма-хиллиги ва воқелик рамзий тасвирининг қуюқлиги билан характерлидир. Натижада ижодкор маҳорати, қиссаларининг поэтикаси ва услубини яхлит тадқиқот сифатида ўрганиш ҳозирги адабий жараёнда бадиий маҳорат ҳамда жанр табиати масаласига оид илмий хулосалар чиқаришга таъсир этиши билан долзарблик касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикасида олий таълим тизимини 2030 йилгача

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбонининг очилишида сўзлаган нутқи. / Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).

ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари ва 2017 йил 17 февралдаги ПҚ - 2789-сон “Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларнинг амалдаги ижросига ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

**Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги**. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

**Мавзунинг ўрганилганлик даражаси.** Илк адабий назарий қарашлардан то бугунга қадар насрий асарлар, қисса жанри табиати, у ҳақидаги назарий фикрлар[2] жаҳон ва рус адабиётшунослигида салмоқли манбаларни ўз ичига олади. Мазкур тадқиқотларда қисса жанри, унинг спецификаси, жанрлараро алоқаси; адабиётда сўз қўллаш, воқелик, қаҳрамон ва характер яратиш маҳорати каби масалалар қамраб олинган.

Адабиётшунослигимизда эса назарий дарсликлар, қўлланмалар, рисолалар[3] ва диссертацион тадқиқотларда[4] қисса жанри, шу жанр билан

---

[2] Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018; Кожинов В. Повесть. Словарь литературведческих терминов. – М.: Просвещение, 1974; Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. – М.: 1978; Лихачев Д.С. Неравнодушная проза. – М.: Художественная литература, 1984; Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989; Головко В.М. Поэтика русской повести. – Саратов: 1992; Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002; Тамарченко Н.Д. Теория литературы// Роды и жанры. – М.: ИМТИ РАН, 2003; Стоун И. Биографик қисса ҳақида// Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Тошкент: Маънавият, 2010.

[3] Норматов У. Ҳозирги қиссалар поэтикасига доир// Насримиз уфқлари. - Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. - Б.45-64; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. -Тошкент:Ўқитувчи, 1983. – Б.248; Султон И. Адабиёт назарияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1986; Каримов Э. Ўзбек совет адабиётида повесть жанри// Адабий турлар ва жанрлар. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1991; Каримов Н., Мамажонов С., Назаров Б., Норматов У., Шарафиддинов О. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. - Тошкент: Ўқитувчи, 1999; Расулова У. XX аср ўзбек қиссалари тадрижи. –Тошкент: Фан, 2012; Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti, 2018.

[4] Расулов А. Характер молодежи в современных узбекских советских повестях: Дисс... канд. филол. наук. –Тошкент, 1966; Абороров А. Ўзбек повести. -Тошкент, 1973; Тўраев Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида сюжет проблемаси: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1974; Рашидов А. Проблема духовно-нравственного становления героя в узбекской повести о рабочем классе (1920-1960 гг.): Дисс. ... канд. филол. наук. - Тошкент, 1981; Тагматов К. Нравственный мир героя и художественные искания в узбекской повести (1960-1970 гг.): Дисс... канд. филол. наук. -Тошкент, 1981; Захидова С. Жанровые и стилевые особенности советской узбекской повести (60-70 г): Дисс... канд. филол. наук. - Тошкент, 1982; Улуғов А. Основные тенденции развития современной узбекской повести в интерпретации литературной критике. Дис. канд.

боғлиқ муайян муаммолар (характер, қаҳрамон, сюжет ва ш.к.) тадқиқ этилган. Мазкур тадқиқотлар адабиётшунослигимизда қисса жанри, унинг намуналарини баҳолаш, талқин этиш ва муайян ижодкорларнинг ушбу жанрни қай тарзда ривожлантирганликларини кўрсатишга хизмат қилган.

Сўнгги йилларда самарали қалам тебратаётган Назар Эшонқул ижоди ва унинг ўзига хос услуби тадқиқ этилган ишлар талайгина. Жумладан, Х.Дўстмуҳаммедов, Г.Сатторова, М.Рустамова, С.Матякупов, А.Холмуродов, Д.Холдоров, Ф.Раджабова, Ф.Бурханованинг диссертацион тадқиқотлари[5] ҳамда турли шаклдаги илмий ишларда[6] ижодкор яратган ҳикоялар, қиссаларнинг ўзига хос хусусиятлари, поэтик тили ва услуби, муаллифнинг адабий-эстетик қарашлари ҳақида илмий мулоҳазалар мавжуд. Бироқ Назар Эшонқул қиссаларининг поэтикаси, қаҳрамон, характер яратиш, сюжет қуриш маҳорати ва жанр такомилидаги изланишлари илк бор яхлит тадқиқот сифатида мазкур диссертация иши доирасида ўрганилди.

**Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги.** Тадқиқот Қарши давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг “Адабий ҳодисаларнинг тарихий тадрижи ва назарий тараққиёти масалаларини ўрганиш” мавзуси доирасида бажарилган.

**Тадқиқотнинг мақсади** Назар Эшонқул қиссалари таҳлили асосида қисса жанри такомили, бадиий маҳорат тўғрисидаги муайян илмий-назарий қарашларни умумлаштиришдан иборат.

**Тадқиқотнинг вазифалари**:

ҳозирги ўзбек қиссаларининг тараққиёт тадрижини белгилаш орқали ёзувчи Назар Эшонқул ижодининг қиссачилик ривожидаги аҳамиятини кўрсатиш;

---

филол. наук. – Тошкент: 1988; Тенглашев М. Особенности конфликта в узбекских повестях 80-х годов: Дисс. ... канд.филол. наук. – Тошкент, 1989; Ташпулатов Г. Нравственные искания в современной узбекской повести (М.М.Дуст, Тагай Мурад, Гаффар Хотам): Дисс. ... канд. филол. наук. - Тошкент, 1993; Кўбаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60-80-йиллар): Филол.фан.номз...дисс. - Тошкент, 2001; Каримова Ю.А. Пиримқул Қодиров қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини: Филол.фан.номз...дисс. - Тошкент, 2005;

[5] Дўстмуҳаммедов Х. Ҳозирги ўзбек ҳикоячилигида бадиий тафаккурнинг янгиланиши (80-йилларнинг иккинчи ярми ва 90-йилларнинг аввалидаги ҳикоялар мисолида): Филол.фан.номз. ... дисс. – Тошкент, 1995; Сатторова Г. 90-йиллар ўзбек ҳикоячилигида миллий характер муаммоси (Ғ.Ҳотам, Х.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонқул ҳикоялари мисолида): Филол.фан.номз... дисс. – Тошкент, 2002; Рустамова М. Истиқлол даври ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари: Филол.фан.номз... дисс. – Тошкент, 2005; Матякупов С. Ҳозирги ўзбек ҳикояларида инсон концепцияси ва шахс бадиий талқини: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2006; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари: Филол.фан.докт. ...дисс. –Тошкент, 2008; Камилова С. XX аср охири – XXI аср бошлари рус ва ўзбек адабиётида ҳикоя жанри поэтикасининг ривожи: Филол. фан. докт. ...дисс. – Тошкент, 2016; Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев, Назар Эшонқул қиссалари мисолида): Филол. фан. falc. докт. ... дисс. – Тошкент, 2018; Раджабова Ф. Истиқлол даври ўзбек қиссачилигида услуб ва поэтик тил: Филол. фан. falc. докт. ..дисс. – Тошкент, 2018; Бурханова Ф. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Назар Эшонқул ва Улуғбек Ҳамдам ижоди мисолида): Филол.фан.falc.докт. ...дисс.автореф. – Тошкент, 2019.

[6] Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Тошкент, Маънавият, 2000. – 110 б.; Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – 546 б.; Қўчқорова М. Бадиий сўз ва руҳият манзаралари. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. - 232 б.; Каримов Б. Руҳият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2018. – 362 б.

Назар Эшонқул қиссаларидаги сюжет, замон-макон шаклларини ўрганиб, муаллифнинг сюжет ва бадиий макон яратиш маҳоратини ёритиш;

Назар Эшонқул услубини юзага келтирган поэтик омилларни, хусусан, “Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари” ва “Қора китоб” қиссаларида ижодкор услуб қирраларини аниқлаш;

қиссалардаги образлар талқини ва муаллиф адабий-эстетик қарашларининг шаклланишида жаҳон психологларининг таълимотлари, жаҳон адабиёти таъсирини кўрсатиш;

бадиий маҳорат ва қисса жанри поэтикаси масалаларини ўрганишнинг ҳозирги ўзбек адабиётшунослигидаги аҳамияти борасида илмий хулосалар чиқариш.

**Тадқиқотнинг объекти** Назар Эшонқулнинг “Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари” ва “Қора китоб” қиссалари ҳамда мустақиллик йилларида яратилган айрим ўзбек қиссаларидан иборат.

**Тадқиқотнинг предмети**ни Назар Эшонқул қиссалари поэтикаси ва ижодкор маҳоратини ўрганиш масалалари ташкил қилади.

**Тадқиқотнинг усуллари.** Диссертацияни шакллантиришда қиёсий-типологик, структурал, биографик ва психологик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

**Тадқиқотнинг илмий янгилиги** қуйидагилардан иборат:

ҳозирги ўзбек қиссаларида қаҳрамон, характер, сюжет яратиш борасидаги поэтик ўзгаришларнинг давомийлиги, сўнгги йиллар ўзбек қиссачилигининг тараққиёт тадрижи, ёзувчи Назар Эшонқул қиссаларининг бадиий такомиллашув хусусиятлари ёритилган;

Назар Эшонқул қиссаларида воқеалар баёни ва бадиий тасвирда анъанавий реалистик, ноанъанавий (модернистик) йўналиш хусусиятлари, замон-маконнинг анъанавий ҳамда синтетик шакллари аниқланган;

қиссалар матнида қўлланилган рамзларнинг асар композициясига кўра таснифи, образлар талқини ҳамда адабий таъсир (фольклор, мумтоз адабиёт таъсири), асар мавзуси ва ғояси каби масалаларнинг акс этишида муаллифнинг бадиий маҳорати кўрсатиб берилган;

“Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссаларида муаллифнинг ижодий индивидуаллиги, поэтик тил ва ифодада рамз-метафораларнинг, бадиий синтез, аллюзия ҳодисаларининг фаол қўлланилиши, мураккаб қурилмали жумлалар, ровий-қаҳрамоннинг киноявий, афористик нутқи орқали тасвирийликнинг изчил шакллантирилиши очиб берилган.

**Тадқиқотнинг амалий натижалари** қуйидагилардан иборат:

жаҳон ва замонавий ўзбек адабиётшунослигида қисса жанри илмий тадқиқига доир манбалар таснифий ўрганилган ҳамда талқин тамойиллари аниқланган;

“Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссаларида образ, услуб, сюжет поэтикаси ва замон-макон талқини масалалари очиб берилган;

“Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссалари сюжетининг воқе бўлишида адабий таъсир ҳамда модернистик тамойилларнинг умумий ва хусусий таъсири кўрсатилган;

“Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссаларида ижодкор маҳорати ва услуб қирралари ёритилган.

**Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги** муаммонинг аниқ қўйилганлиги, хулосаларнинг қиёсий-типологик, биографик, психологик, структурал таҳлил методлари ёрдамида асосланганлиги, шунингдек, қиссалар таҳлилида Назар Эшонқулнинг адабий қарашлари, ўз ижод намуналари ҳақида фикр-мулоҳазалари ёритилган асарларидан фойдаланилганлиги тадқиқот натижаларининг ишончлилигини белгилайди.

**Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.** Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти қисса жанри поэтикаси ва ижодкор маҳоратига оид тадқиқотларда эришилган назарий фикрларни тўлдириши, қиссалардаги образлар талқини ва муаллиф адабий-эстетик қарашларининг шаклланишига ҳамда мустақиллик даври адабиёти манбаларини бойитишга хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамиятидан олий таълим тизимида “Замонавий ўзбек адабиёти”, “Ҳозирги адабий жараён” фанлари бўйича дарслик, ўқув қўлланма ва мажмуаларни яратиш, шунингдек, ўқув адабиётлари тайёрлашда фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

**Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши.** Назар Эшонқул қиссаларининг поэтикаси ва ижодкор маҳорати масаласини ўрганиш бўйича олиб борилган тадқиқотнинг илмий натижалари асосида:

Назар Эшонқул қиссаларида воқеалар баёни ва бадиий тасвирда анъанавий реалистик йўналиш хусусиятлари, замон-маконнинг анъанавий ҳамда синтетик шакллари мавжудлиги тўғрисидаги илмий натижаларидан ИТД А-1-118 рақамли “Навоий образининг тасвир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш” мавзусидаги (2015-2017) фундаментал лойиҳада фойдаланилган. (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 2 октябрдаги №89-03-3643-сон маълумотномаси). Натижада замонавий адабиётда анъана ва адабий таъсир масалалари мавзуси илмий бойитилган;

қиссалар матнида қўлланилган рамзларнинг асар композициясига кўра таснифи, образлар талқини ҳамда адабий таъсир (фольклорнинг таъсири) тўғрисидаги хулосаларидан ОТ-А1-47 рақамли “Фольклоршунослик атамалари луғати” мавзусидаги (2017-2018) амалий лойиҳада фойдаланилган. (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 2 октябрдаги №89-03-3643-сон маълумотномаси). Натижада мазкур манбалар ўзбек насри тараққиётида фольклорнинг ўрнини белгилашга доир маълумотларнинг тўлдирилишига хизмат қилган;

“Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссаларида муаллифнинг ижодий индивидуаллиги, поэтик тил ва ифодада рамз-метафораларнинг, бадиий синтез, аллюзия ҳодисаларининг фаол қўлланилиши, мураккаб қурилмали жумлалар, ровий-қаҳрамоннинг

киноявий, афористик нутқи орқали тасвирийликнинг изчил шакллантирилиши тўғрисидаги илмий маълумотлардан Қашқадарё вилояти телерадиокомпаниясининг “Альманах” рукни остидаги “Илк ўзбек реалистик қиссаси: “Обид кетмон” ва ҳозирги ўзбек қиссалари тадрижи”, “Ижодкор маҳорати ва услуб” мавзусидаги кўрсатувлар сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Қашқадарё вилояти телерадиокомпаниясининг 2020 йил 29 июнь 547-сон маълумотномаси). Натижада кўрсатувларни маърифий ва амалий жиҳатдан бойитиш имкони яратилган.

**Тадқиқот натижаларининг апробациялари.** Тадқиқот натижалари 4 та халқаро ва 2 та республика илмий-амалий анжуманларда апробациядан ўтказилган.

**Натижаларнинг эълон қилинганлиги.** Диссертация мавзуси бўйича жами 15 та илмий иш, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 3 та мақола, жумладан, 2 таси республика, 1 таси хорижий журналларда эълон қилинган.

**Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми.** Диссертация кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган бўлиб, умумий ҳажми 158 саҳифадан иборат.

## ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Тадқиқотнинг **“Кириш”** қисмида ишнинг долзарблиги ва зарурати, муаммонинг ўрганилиш даражаси, илмий янгилиги, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг асосий устувор йўналишларига боғлиқлиги, объекти, предмети, методлари, мақсади ва вазифалари аниқланган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти, амалиётга жорий қилингани, апробацияси, нашр этилган ишлар ҳамда диссертациянинг тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг “**Қисса жанрининг ўрганилиши ва янгиланиш тамойиллари**” деб номланган биринчи бобида мавзуга доир илмий-назарий адабиётларга диққат қаратилади. Сўнгги йиллар ўзбек қиссачилигининг ўзига хос тараққиёт тамойиллари ҳақида фикр юритилади.

Бобнинг биринчи фаслида “Ҳозирги замон ўзбек қиссачилигининг ўрганилиши” тўғрисида илмий мулоҳазалар баён этилган. Аввало, қисса жанри табиати, хусусиятлари ва имкониятлари ҳақида қисқача сўз юритилган. Шунингдек, ўзбек қиссачилигининг замонавий ўзбек адабиётшунослигида ўрганилганига эътибор қаратилган. Маълумки, XX асрнинг 80-90 йиллари яратилган бадиий наср тадқиқига доир кўплаб диссертациялар ва турли йўналишдаги тадқиқот ишларида қисса жанрига муносабат, жанр билан боғлиқ адабий ҳодисалар, муаммолар, қиссанавис образи ва ижодкор маҳорати каби масалаларга муносабат билдирилади. Адабиётшунос олимлар Умарали Норматов, Абдуғафур Расулов, Дамин Тўраев, Қозоқбой Йўлдошевнинг ҳозирги ўзбек адабиёти, истиқлол насри ва қиссалари тўғрисида мушоҳада юритилган асарларининг илмий-амалий

аҳамияти салмоқлидир. Мазкур асарлардаги таҳлиллар ва талқинлар бугунги адабиётимизнинг, насримизнинг, хусусан, қиссаларимизнинг ўзига хос янгиланиш хусусиятлари ҳамда бадиий такомил тадрижини кўрсатади. Ушбу олимларнинг насрий асарларимиздаги инсон образи тасвири ҳақидаги фикрлари эътиборлидир. Жумладан, адабиётшунос олим У.Норматовнинг “Шахсни фақат ижтимоий муносабатлар маҳсули сифатида эмас, кўпроқ илоҳий, туғма-табиий, сирли-сеҳрли мавжудот тарзида кўрсатувчи, унинг ижтимоиёт, тарихий шароит – тузум, давлат, сиёсат, мафкурага бўйсунмайдиган ғаройиб туйғу, хислатларини, онг-идрокдан ташқаридаги англаб етилмаган ҳолатларини бадиий тадқиқ этувчи, экзистенциализм фалсафасига таянувчи асарлар ҳам яратилаётир ёки шу хил талқинлар кенгроқ илдиз отиб бораётир...”[7] каби фикрлари ҳозирги асарларимиз бадиий манзараси ва уларга бўлган илмий муносабатни ифодалайди.

Адабиётшунос олим Д.Тўраев эса истиқлол даври насридаги ўзгаришлар сифатида қуйидагиларни кўрсатади: “Истиқлол даври насридаги энг муҳим ўзгаришлардан бири, шубҳасиз, жанрлар поэтикасидаги янгиланишлардир. Насримиздаги эпик тасвирлаш усули янгича изланишлар билан бойиб, жаҳон адабиёти тизимидаги ноанъанавий деб аталувчи йўналиш йўсини юз кўрсатди. Бу хилдаги асарларда бадиий талқин, воқеалар баёнидан фарқли ўлароқ, реалистик пинҳона онг оқимлари, фалсафий ва рамзий таҳлил ҳамда қаҳрамон руҳиятини тадқиқ қилиш орқали берилиши характерли”[8].

Г.Ташпулатов, А.Улуғов, Қ.Кўбаев, М.Рустамова, Ю.Каримова, А.Холмуродов, М.Бобохонов, М.Шералиева, Д.Холдоров, Ф.Раджабованинг диссертациялари[9] қисса жанри, унинг табиати, истиқлол арафаси ва мустақиллик даврида яратилган қиссаларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги илмий фикрлар монографик, яхлит тадқиқот тарзида бажарилган ишлардир. Ҳозирги ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари, уларда аксланган тасвир усуллари, бадиий тил имкониятлари, ижодкор маҳорати ва услуби тўғрисидаги мавжуд фикрлар ушбу диссертациялар таҳлили мисолида очиб берилади. Мазкур илмий тадқиқот ишларининг ўзига хос жиҳатлари эътироф этилиб, илмий-назарий қарашлар умумлаштирилган.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, янги қиёфадаги адабиётимиз намуналарини, хусусан, қиссаларимизни текшириш усулларининг миллий-

---

[7] Норматов У. Умидбахш тамойиллар. –Тошкент: Маънавият, 2000. – Б.5.

[8] Тўраев Д. Рангин тасвирлар жилоси. – Тошкент: Akademnashr, 2014. – Б.4.

[9] Ташпулатов Г. Нравственная искания в современной узбекской повести (М.М.Дуст, Тагай Мурад, Гаффар Хатам) :Дис. канд. филол. наук. –Тошкент, 1993; Улуғов А. Основные тенденции развития современной узбекской повести в интерпретации литературной критике. Дис. канд. филол. наук. – Тошкент, 1988; Кўбаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60–80-йиллар):Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2001; Рустамова М. Истиқлол даври ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2005; Каримова Ю. Пиримқул Қодиров қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2005; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари (XX аср сўнгги чораги ): Филол. фан. докт... дис. – Тошкент, 2008; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида психологизм: Филол.фан.номз... дис. автореф. – Тошкент, 2012; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя (ижтимоий-психологик омиллари, поэтик тизимдаги ўрни): Филол. фан. фалс. докт. дис. автореф. – Тошкент, 2017; Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев ва Назар Эшонқул қиссалари мисолида): Филол. фан. фалс. докт. дисс. – Тошкент, 2017; Раджабова Ф. Истиқлол даври ўзбек қиссачилигида услуб ва поэтик тил: Филол. фан. фалс. докт. дисс. – Тошкент, 2018.

замонавий таҳлил ва талқин методларига ҳамда муайян концепцияга зарурат мавжуд. Ҳозирги замон қиссалари ва уларда кўринаётган янгиланиш жараёнларини илмий жиҳатдан асослаш, таҳлиллаш принципларини яратиш, миллийлик уйғунлашган ёки соф модернизм руҳидаги асарларни баҳолаш методларини, умуман, кейинги давр ўзбек қиссаларини текширишнинг яхлит назариясини ишлаб чиқиш долзарб масала бўлиб келаётир. Бу борада жаҳон адабиётшунослигида кўрилган тажрибаларга таяниш, натижада ўзбек қиссалари бадииятини тўлақонли кўрсатиб бера оладиган миллий, шу билан бирга, умуминсоний қарашларга асосланган назарияга эҳтиёж мавжуд.

Биринчи бобнинг “Қисса жанрида янгиланиш тамойиллари” деб номланган иккинчи фаслида истиқлол арафаси ва сўнгги йилларда яратилган қиссалар таҳлилга тортилади. Замонавий қиссаларнинг ўзига хос хусусиятлари, инсон тасвирига бўлган ёндашувнинг ўзгариши, жанр тараққиётини таъминлаган адабий ҳодисалар ва етакчи тамойиллар ифода этилади. Жумладан, Х.Дўстмуҳаммаднинг “Куза...”, “Сўроқ”, “Оромкурси”, Э.Аъзамнинг “Чапаклар ва чалпаклар мамлакати”, “Шоирнинг тўйи”, Ш.Бўтаевнинг “Кунботардаги боғ”, Ш.Ҳамронинг “Қора кун”, У.Ҳамдамнинг “Ёлғизлик”, И.Султоннинг “Робия Балхий қиссаси”, Н. Эшонқулнинг “Қора китоб”, “Тун панжаралари” каби қиссалари таҳлилга тортилган. Ушбу таҳлиллар асосида жанрда қаҳрамон масаласи, воқеликнинг баён этилиш услуби ҳамда муаллиф “мен”и борасидаги назарий қарашлар тўлдирилган. Мазкур қиссалардаги давр зиддиятлари, иллатларининг ёритилиши, жамият таназзулининг тасвири, воқеликка ровийнинг аллегорик-киноявий муносабати, рамз-метафораларга бойлиги, қаҳрамонларнинг индивидуаллаштирилмаганлиги ёки уларнинг ўз ўй-фикрлари, кечинмалари қуршовида тасвирланиши каби янги хусусиятлар бўй кўрсатган. Қолаверса, тасвирда Шарқ адабиётидан, мумтоз асарларимиздан таъсирланиш натижасида лиризмнинг, муболаға, ташбеҳ санъатининг салмоғи ёки баённинг анъанавийлиги, воқеаларнинг реалистик баёни етакчилик қилмоқда. Бу каби хусусиятлар жанрнинг ўзига хос табиати ва такомил тадрижини белгилайди.

Диссертациянинг **“Жанр сюжетида ўзига хослик ва замон-макон талқини”** деб номланган иккинчи боби уч фаслдан иборатдир. Бобнинг “Қисса жанрида сюжет талқини” деб номланган биринчи фаслида Назар Эшонқул қиссаларининг сюжет қурилиши ҳамда муаллифнинг композицион тафаккур имконларидан фойдаланиш маҳоратига баҳо берилади.

Ҳозирги ўзбек қиссаларининг сюжет композицияси ўзига хос бўлиб, сюжет нафақат реал воқелик сифатида, балки нореал воқелик тасвирларининг уйғунлашуви ёки нореал воқеликнинг айни ўзи асосида ташкилланмоқда. Реал воқелик асос бўлган сюжетли асарларда воқеа(лар) идрок қилиш, ақл чегараларига сиғдириш, кўриш, сезиш типида аксланади. Воқелик муайян реал макон-замонда, образлар ҳам ён атрофимиздаги мавжуд одамларнинг белги-хусусиятларини ўзида жамлаган ҳолда тасвирланади. Назар Эшонқулнинг “Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ” қиссалари мазкур сюжет шаклидаги қиссалардир.

Нореал воқелик асос бўлган сюжетли асарлар муаллифнинг Ғарб адабиётидан таъсирланиши, адабий фантазия кўлами, бадиий нияти ўлароқ вужудга келади. Шу билан бирга, сюжет нафақат воқеалар тизими сифатида, балки бир воқеа ичидаги ўсиш, қаҳрамоннинг ички – руҳиятида, қалбида кечган туйғулари, ўз-ўзи билан кураши, ўзини тафтиш этиши, баҳолаши; қаҳрамоннинг психологик ҳолати эса онг оқимининг инъикоси тарзида тасвирланади. Ёзувчининг “Тун панжаралари”, “Қора китоб” асарлари сюжети ана шундай қиссалар сирасига киради.

“Уруш одамлари” қиссаси сюжетида муаллиф жаҳон урушининг бутун инсоният ҳаётида қолдирган фожиаларини мўъжаз бир қишлоқ кишилари мисолида ёритиб берган. Қисса сюжетида концентрик тип етакчилик қилган, аммо хроникалилик хусусиятларидан ҳам самарали фойдаланилган. Бу ўзаро уйғунлашув натижасида асар бадиий мукаммаллиги таъминланган. Қиссадаги деталлар бош қаҳрамон – Норматнинг руҳиятида кечаётган муҳаббат ва соғинч туйғулари билан уйғунлашиб кетган. Асардаги портрет ва пейзаж тасвирлари орқали муаллиф Нормат қисматининг фожиавий якунига урғу беради, шунга хос кайфият яратади. Қисса сюжетида муаллиф “сир сақлаш” усулидан самарали фойдаланган.

Назар Эшонқулнинг сюжети реал воқелик асос бўлган яна бир асари “Момоқўшиқ” қиссасидир. Муаллиф қисса сюжети экспозициясининг ўзидаёқ контраст усулидан фойдаланади. Натижада матнда муҳит ва қаҳрамонлар, характерлараро конфликтга “пойдевор” яратилади. Қаҳрамонлараро конфликт уларнинг ташқи кўриниши, портретларида ва, албатта, қарашларида ҳам ўз ифодасини топади. Қисса қаҳрамони Муаззамнинг жўн, аммо шарқона дунёқараши асарда “машҳур шоир” дея таърифланган Шамси Салоҳнинг баландпарвоз ва худбинона фикрларига қарама-қарши қўйилади. Қисса якунида эса сохта, “замонавий” ва “жимжимадор” фикрларининг нотўғри, ўринсиз экани аёнлашган.

“Тун панжаралари” қиссаси сюжети нореал воқелик асосига қурилар экан, қисса мазмунида, албатта, реалликдан буткул воз кечилмаган. Яъни юз бераётган воқеа-ҳодисалар тарихий, диний-мифологик образлар қуршовидаги ровий-қаҳрамоннинг руҳий-маънавий, фикрий-интеллектуал, онг ости (туш, тахайюл) оламидан ўтказиб тасвирланади. Натижада сюжет икки асосий чизиқда кўринади. Биринчиси, қаҳрамон мавжудлигининг, ҳаракатининг реалиясини таъминлаган реал сюжет чизиғи, иккинчиси, қаҳрамоннинг шайтон, Сулаймон, тарихий шахс Антоний (қадимги Рим ҳукмдорларидан бири) билан учрашуви ва мулоқоти нореал сюжет чизиғини ҳосил этган.

“Қора китоб” қиссаси сюжети қаҳрамоннинг монолог шаклидаги мулоҳазаларига асосланади. Асар қаҳрамонининг умри охирида ўзининг шу пайтгача Иблисга хизмат қилганини, фарзандларини ҳам унинг ярамас, манфур ғоялари битилган қора китоб таъсирида улғайтирганини англайди. Ўғиллари бўрига айланиб ваҳшийликлар қилишар эди. Ҳатто ўз отасига ҳужум қилиб, уни бир аҳволга солишади. Қизи эса Иблисга асир тушиб, унинг наслини давом эттирувчига айланади. Асардаги бу каби нореал тасвирлар воқеликнинг бутун даҳшатини, драматик шиддатини таъмин этган.

Қисса воқелигида рамзий-метафорик тасвирлар ва образларнинг мавжудлиги, мазмуннинг нореаллик асосида берилиши таҳлиллар асосида исботланган.

Бобнинг “Замон ва маконнинг бадиий талқини” деб номланган иккинчи фаслида Назар Эшонқул қиссаларида замон-макон масаласи ўрганилган.

Адибнинг “Уруш одамлари” қиссасида замон ва макон анъанавий хронотоп шаклида воқеланган. Қисса воқеалари Терсота қишлоғида кечади. Муаллифнинг аксарият асарлари, жумладан, “Шамолни тутиб бўлмайди” ҳикояси, “Тун панжаралари” қиссасида ҳам мазкур қишлоқ номи тилга олинган ва бадиий макон вазифасини ўтаган. “Уруш одамлари” қиссасида тасвирланган замон уруш даври ва унинг одамлар ижтимоий-иқтисодий, руҳий-маънавий ҳаётида қолдирган асоратлари асносида акс эттирилса, макон эса ана шу инсонлар ҳам жисман, ҳам руҳан “ҳаракатланадиган”, яхлитлашган, умумий, айни пайтда, реал, якка жуғрофий объект (Терсота қишлоғи) сифатида тасвирланади. Қисса матнида акс этган Бухор қоялари, қалин ўрмонлар ва уларга туташ қишлоқ тасвири шундай хулоса чиқаришимизга имкон беради. Асарда тоғ одамларига хос дағаллик, самимийлик, ор-номусни, ғурурни устун қўйиш каби маконий феъл-атворнинг индивидуал характер хусусиятлари билан уйғунлашуви қаҳрамонларнинг миллий қиёфасини янада жонли ифодалашга хизмат қилган. Қисса сюжети ва қаҳрамонлар келажаги билан боғлиқ барча ҳодисалар ўзининг хусусий замонига эга махсус маконларда кечган. Масалан, Норматнинг хонадони айнан шундай хронотопдир. Қиссада дарё (қирғоқ) ва ҳаёт (томорқа, боғ), “урушсиз юрт” асосий хронотоп ичидаги кичик, хусусий хронотоп бўлиб, метафорик хронотоплардир.

“Момоқўшиқ” қиссасидаги хронотоп тизими ҳам анъанавий хронотоп шаклида бўлиб, шу анъанавий хронотоп ичида идиллик хронотоп шакли хусусиятлари кўзга ташланади. Воқеалар бўлиб ўтадиган хронотоп Бахтин изоҳлаб кўрсатган идиллик шаклнинг айнан ўзидир. М.Бахтинга кўра, идиллияларга хос хронотопнинг асосий хусусияти: “аввало, идиллиядаги замоннинг маконга муносабатида акс этади. Ҳаёт ҳодисалари она диёрнинг барча пучмоқларига, қадрдон тоғлар, водийлар, кенг майдонлар, дарё ва ўрмонлару туғилган хонадонга нақадар узвий боғланганида кўринади. Идиллик ҳаёт ва унга доир воқелик ушбу – боболар, оталар яшаган, болалар ва набиралар ҳам яшайдиган – конкрет макон бурчакларидан айри ҳолатда мавжуд бўла олмайди”[10]. Жумладан, асардаги ҳашарчилар, теримчилар, кенг-кенг пахта далалари, шийпонлар, чайлалар ва у ерларда ҳукм сураётган ҳаёт тарзи тасвири айни фикримиз исботидир. Аммо бундай тасвирдан муаллифнинг мақсади шунчаки идиллик ҳаётни ёритиш эмас. Балки соф, самимий туйғулар билан олифтанамо, баландпарвоз туйғулар қарама-қаршилигида, орзу ва мақсад, хаёл ва реаллик ўртасида қолган инсон қалбининг мураккаб бадиий ифодасини яратишдан иборат эканлиги ифодаланади.

[10] Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. –Тошкент: Akademnashr, 2015. –Б.218-219.

“Тун панжаралари” қиссаси хронотопи эса синтетик шаклда воқеланади. Яъни қиссадаги реал замон-маконнинг нореал замон-макон билан уйғунлашуви асар хронотопининг синтетик эканлигини кўрсатади. Асарда Терсота қишлоғининг қисса матнининг у ёқ-бу ёғида “қалқиб чиқадиган” тасвири ёки ижара уй хронотопининг ижарачи она ва қиз феъл-атворини тасвирлашда ғира-шира кўриниб қолган, “эски, таназзули муқаррар уй” кўринишидан бошқа реал макон учрамайди. Қисса қаҳрамонининг Сулаймон билан учрашган боғ ёки шайтонлар бошлиғи билан учрашув жойи (қандайдир бино ертўласи)нинг мавҳумлиги ҳам асарнинг аниқ маконда юз бермаётганлигини ифодалайди; улар конкрет ва батафсил муайян географик жой сифатида тасвирланмайди. Қаҳрамон яшаётган хронотоп (ижара уй) унинг ўй-мулоҳазаларида акс этган мавҳум хронотоп билан уйғунлашиб кетади.

Муаллиф қисса сюжетида бу каби нореал тасвирларни қўллаб, қаҳрамон “яшаётган” замон-макон билан азалий (Сулаймон пайғамбар, Антоний, Цезар, Клеопатра мавжуд бўлган) замон-маконларни осонгина бирлаштира олади. Бундай хронотоп тизимида “ҳаракат қилаётган” образ узоқ ва улкан замон-маконни “босиб ўтиб”, ўзининг бадиий асардаги асосий миссияси (башариятнинг тарихий, ижтимоий-фалсафий, маънавий-маърифий тараққиёт босқичларида инсон ва унинг қалбини англаш вазифаси)ни тўлақонли бажарган.

Қиссадаги ана шу узоқ ва улкан хронотоп воқеалар рўй бераётган асосий вақт-замон – тун билан “ниқобланади”. “Тун панжаралари” қиссасида иккита хронотоп чизиғи кўзга ташланади. Буларнинг биринчиси, реал (объектив) хронотоп чизиғи бўлиб, у бошқа бир иккинчи – сюжет вақти учун нореал хронотоп билан уйғунлашади ва умумийлик (умум замон-маконийлик) касб этади. Бу ҳолат эса муаллиф “мен”и ва адабий идеали билан боғлиқлик ўлароқ вужудга келган.

Назар Эшонқулнинг “Қора китоб” қиссаси хронотопи эса Навоий асарлари тасвиридаги замон-макон чегараларида ётувчи, шу хронотопнинг йирик қисмини ўз ичига олувчи замон ва маконни қамраб олади. Яъни асар воқелиги чегараси Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг яратилиши, сўнгра уларнинг иблис ҳийласи туфайли жаннатдан қувилишига ишора қилиб, шу аснодан бошлаб ердаги илк Одамдан то бугунги кунгача одамзотнинг Шайтон билан кураши кечаётган хронотопни рамзий ифодалайди. Мазкур бадиий талқин ушбу қисса хронотопининг ҳам синтетик шаклда эканлигини кўрсатади.

Қисса жанрининг эпик кўламини ва сўнгги йилларда яратилган ўзбек қиссаларида кўринаётган етакчи тамойилларни эътиборга оладиган бўлсак, хронотопнинг анъанавий ва синтетик шаклларини кўриш мумкин. Яъни, бадиий асарга макон чегаралари бир-бирига дахл этмаган ҳолда олиб кирилган якка-алоҳида, соф рамзий-метафорик маъно ташийдиган хронотоп кўринишлари ва сюжетнинг бошидан охиригача ана шундай рамзий-метафорик хронотоп асосига қурилиши ҳам инкишоф этилаётганини айтиш жоиз. Назар Эшонқул қиссаларида ҳам хронотопнинг айни шу хили мавжуд эканига гувоҳ бўламиз. Демак, Назар Эшонқул асарларида анъанавий (“Уруш

одамлари”, “Момоқўшиқ” қиссаларида) ҳамда синтетик (“Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссаларида) хронотоп шакллари мавжуд.

“Рамз ва метафоранинг қисса композициясидаги ўрни” деб номланган учинчи фаслда эса асар бадииятида рамз ва метафоранинг бир-биридан фарқи, уларнинг қўлланилиш хусусиятлари ёритилган. “Бадиий матндаги метафоранинг маъноси ғоят серқирра, чунки у контекстдаги бошқа сўзлар билан бирга мазмуний бутунликни ташкил қилар экан, улар билан алоқада ҳосил бўлган ассоциациялар туфайли маъно диапозонини кенгайтиради”[11]. Бу эса муайян ижодкорнинг ассоциатив тафаккур тарзини белгилаб беради. Хусусан, қиссалар қаҳрамонларига атаб қўйилган номларнинг метафориклиги, метафорик эпизодларнинг мавжудлигида ушбу хусусият яққол намоён бўлган. Шунингдек, истиораларнинг кўламдорлиги бадиий матндаги маъновий кўчим ва тасвир хилма-хиллигини таъминлаган. Назар Эшонқул қиссаларида учрайдиган истиоравий тасвирлар ижодкорнинг ҳақиқий сўз санъаткори эканини кўрсатади. “Кўнглим зардобланиб-зардобланиб, охири қуртлаб кетди...”; “Тун ромга кўкракларини қўйиб, қора кийган кампирдек менга синовчан тикилиб ўтирибди...” (“Тун панжаралари”)[12] мазкур мисолларда қўлланган истиоралар муайян тасвирнигина эмас, қаҳрамоннинг мураккаб руҳий дунёсини ҳам ифодалаган. Кўнгилнинг зардобланиб қуртлаши инсон вужудидаги бир парча этнинг айнишига эмас, руҳнинг мажруҳлигига ассоциатив ишора қилади. Кейинги жумлада эса ижодкорнинг тасвирлаш борасидаги бадиий маҳорати намуна бўлгулик. Маълумки, унинг “Тун панжаралари” қиссасида тун рамздир. Яъни тун – хотира, тун – қора қисмат, тун – ёлғизлик, тун – ўзгармас, абадий ёздиқ, тун – нафс, шайтонийлик маъноларини ифодалаганки, ижодкор бир сўзни бир бадиий матн (асар)нинг ўзида бир нечта кўчма маънода қўллай олган. Ижодкорнинг “Қора китоб” қиссасидаги китоб рамзий детали ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Сўз қўллашнинг бу каби маъновий “қурама”лиги мустақиллик даври ўзбек адабиёти учун тамомила янги ҳодиса. Бундан ташқари, Н.Эшонқул бадиий матнда бир сўзга шунча маънони “сиғдириш” билан бирга, шу рамзни истиора орқали ҳам ифодалай олади. Натижада маъновий кўчимнинг ғаройиб композицияси вужудга келади. Яъни юқорида келтирилган: “Тун ромга кўкракларини қўйиб, қора кийган кампирдек менга синовчан тикилиб ўтирибди...” жумласида тун – қора қисмат (тун бу ерда айни шу рамзий маънода – Н.Ч.) инсон (инсоният)ни *азалий, эски, кўпни кўрган қари кампир* (истиора) мисоли синашда давом этаётган ёздиққа ўхшатилмоқда.

Адиб ижодида бундай серқатлам жумлалар кўплаб учрайди. Масалан, “Момоқўшиқ” қиссасида шундай истиоравий тасвир бор: “Тикилиб-тикилиб қарасанг, бу қорачиқлар супасида *қора либос кийган сеҳргар* ўтирганини кўрардинг, сеҳргар ўзига тез-тез жосусона нигоҳ ташлаётган *анчайин сур кўзларга* гоҳо ажабланиш, гоҳо *ҳайрат тузоқларини* қўярди, гоҳ ўзининг

[11] Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати.–Тошкент:Akademnashr, 2013. - Б.170.
[12] Эшонқул Н. Ялпиз ҳиди. Қиссалар ва ҳикоялар. –Тошкент: Шарқ, 2008. –Б.168.

*жимитдайгина саҳнасига қоқсуяк, хўмрайган юзнинг* суратини чизарди; гоҳ бу *кичкина салтанатга* бостириб кирмоқчи бўлаётган *айғоқчи нигоҳларни* таҳдидона музаффарлик билан қарши оларди ва ўзининг шу таҳлит тилсимона ўйинлари билан ҳар қандай бахт ва бахтсизлик ҳақидаги тушунчалардан юксакда туришини исбот этмоқчи бўларди. Йўқ, йўқ, бу кўзларда сеҳргар эмас, *ойболта кўтарган жаллод* ўтирарди, у бу мулк деворларидан хуфёна ошиб ўтмоқчи бўлган *ўғри қарашларни* айвони саҳнасида *ўкиртириб-ўкиртириб қатл этарди...*"[13]. Мазкур контекстда муаллиф кўзнинг қорачиғини қора либос кийган сеҳргарга, ойболта кўтарган жаллодга, ҳайрат тузоқларини қўювчи овчига, бу қорачиқнинг шаклини эса жимитдай саҳнага, кичкина салтанатга қиёслайди. Матннинг курсив билан ажратилган қисмида эса бу кўзга (яъни Муаззамга) нигоҳ ташлаётган сур, айғоқчи, ўғри қарашлар соҳиби – қоқсуяк, хўмрайган юзли Шамси Салоҳ тасвирланган. Бу ўринда истиора нафақат тасвирийлик функциясини бажарган, балки мавжуд воқеликка муаллифнинг муносабатини, ҳатто, қаҳрамонлараро зиддиятни ҳам тасвирлашга хизмат қилган. Натижада ижодкорнинг сўз қўллаш бобидаги маҳоратига яна бир бор гувоҳ бўламиз.

Маълумки, бадиий асарда рамз, метафораларнинг қўлланилиши асар мазмуни ва ғоясини очиб беришда муҳим вазифа бажаради. Жумладан, асар композициясининг рамз ва метафораларга асосланишида ҳам шу вазифа амалиёти туради. Ушбу ҳодиса мустақиллик даври ўзбек қиссалари поэтикасида жанрга хос етакчи белгилардан биридир. Шу жиҳатдан жанр композициясидаги ўрнига кўра рамзларни таснифлаш аҳамиятлидир. Назар Эшонқул қиссалари мисолида рамзларни қуйидагича таснифлаш мумкин: а) персонаж рамзлар; б) деталь рамзлар; в) топос рамзлар; г) пейзаж рамзлар; д) портрет рамзлар.

Асар ташқи композициясига кўра, сарлавҳа ва эпиграф рамзларга таснифлаб ўрганиш ҳамда таҳлил этиш қисса жанрининг мазмуний қурилишида рамзларнинг аҳамиятини кўрсатади.

Тадқиқотнинг учинчи боби **"Ижодкор маҳорати ва жанр бадиияти"** деб аталади. Бу бобнинг биринчи фаслида "Образлар талқини ва жанр такомили" масаласи муҳокама қилинади. Натижада ёзувчи Назар Эшонқул ижодидаги, жумладан, қиссаларидаги образлар, ҳам ўзбек насрининг кўп асрлик адабий тажрибаси маҳсули, ҳам Ғарб адабиёти модерн тасвир шаклининг бадиий синтезлашуви сифатида гавдаланганини кўришимиз мумкин.

"Уруш одамлари" қиссасида турли ёшдаги, феъл-атвордаги, ўй-фикрдаги қиёфаларни кўрамиз, аммо уларни битта ташвиш, битта ғам бирлаштириб туради. Асарда уруш ва унинг исканжасидан қутулиш қаҳрамонларни бирлаштирган мурод-маслакка айланган. Қиссадаги Нормат, Анзират, Мирзақул раис, Бийди момо ва унинг тўнғич келини ўзига хос образлар бўлиб, характер даражасига кўтарилган.

[13] Эшонқул Н. Ялпиз ҳиди. Қиссалар ва ҳикоялар. –Тошкент: Шарқ, 2008. –Б.129.

Қиссадаги Анзират образи руҳиятида онг ва онг ости туйғулари кураши аро тўлғонган аёл қиёфаси ўзининг бор мураккабликлари билан инкишоф этилган. Анзират онгли равишда гуноҳларини англаб етади, виждони олдида ўзини айбдор ҳис этади.

Ижодкорнинг Анзират образини яратишида жаҳон психологларининг инсон руҳияти ҳақидаги илмий фикрлари таъсири ҳам сезилади. Муаллиф қиссани 1986 йил эълон қилган. Ёзувчи ўша пайтларда ўзининг Ғарб психолог олими Зигмунд Фрейднинг инсонни ундаги онг ости туйғуларининг асосида турадиган майллар бошқариши ҳақидаги қарашлари таъсирида бўлганини таъкидлайди: “Илгарироқ ёзилган “Уруш одамлари”да ўзим ҳам анча таъсирланганим фрейдчиликдан дарров қайтдим. Мен инсонни коинот маҳсули деб тушунаман. Унинг яралишида коинотдаги барча оламлар иштирок этган. Унинг майллари илдизини ҳам шундан излаш керак. Фрейд эса ҳамма нарсани жинсий майлга тақайверади. У буюк олим, психолог. Бу ҳақда гап бўлиши мумкинмас. Мен ҳамиша уни ўқийман, ҳозир ҳам. Ундан кўп нарса ўрганиш мумкин. Аммо унинг қарашларига қўшилмайман. Аёлга майл кўзи биланмас, уни аёл деб, гўзал илоҳий хилқат деб қараш тарафдориман”[14].

Ҳақиқатан, инсонни тасвирлашда унинг юксаклиги гўзал маънавий-ахлоқий жиҳатларида намоён бўлиши Назар Эшонқулнинг “Момоқўшиқ” ва “Тун панжаралари” қиссалари ҳамда қатор ҳикояларида ўз аксини топди. Бу ёндашув ижодкорнинг индивидуал услубини топиш йўлидаги саъй-ҳаракатлари тизимига ҳам таъсир кўрсатди. Аммо, назаримизда, “Уруш одамлари” қиссаси қаҳрамонларига нисбатан бундай ёндашув бўлмаганида Анзират ва Мирзақул раис образлари инсон руҳий дунёси ҳақида бу каби аниқ, кўпқиррали, мураккаб тасвир касб этмаган, характер даражасига кўтарилмаган бўлар эди.

Анзиратнинг хиёнати Нормат томонидан бироз аёвсиз қарши олингани муаллифнинг асарга Маллабой образини киритиши орқали таъкидланади. Қиссадаги Маллабой образи худди “Ўткан кунлар” асаридаги уста Алим функциясини бажарган. Яъни Нормат ўз йўлини, туйғуларини аниқлаштириб олишда Маллабой импульс образ – туртки берувчи образ бўла олган. Маллабой ўз аёлини фарзандлари учун кечирганини эшитган Нормат ҳам қисмати устидан фақат ўзи қарор қабул қилишга ҳақли эканини англаб етади.

Асарда Анзиратга садоқат бобида қарама-қарши позицияда турган образ – Бийди момо ва унинг тўнғич келини характери тасвирлари ижодкорнинг бу борадаги қарашларини анчайин кенгайтиради. Муаллифнинг инсон (аёл) тасвиридаги яна бир бошқа ёндашувини ҳам ифодалайди.

Мазкур ёндашувнинг давомини ёзувчининг “Момоқўшиқ” қиссасида ҳам кўриш мумкин. Асарда аёлнинг инжа туйғулари ва жозиб қиёфаси инкишоф этилганига гувоҳ бўламиз. Қиссадаги Муаззам, момо образлари ва қўшиқ детали – бир-бири тўлдиради. Қўшиқ детали рамзий маънога эга

[14] Эшонқул Н. Мендан “мен”гача. – Тошкент: Akademnashr, 2014. –Б.132-133.

бўлиб, унинг замирида барча юксак туйғулар, миллий қадриятлар, умуман олганда, инсон аслияти ифодаланган. Қўшиқ фақат Муаззамдек гўзал ва пок қалб ижросида ўз қудратини намоён эта олади. Тасвирланишича, ушбу пок, самимий, улуғ ва мискин оҳанг Шамси Салоҳга болалалик хотираларини эслатади. Нурсиз, аммо ёдига солганида юрагини кемирувчи аччиқ хотиралари унга, аслида, кимлигини англатиб қўяди. Шамси Салоҳ ўзини унутганини ҳис қилади. У болалигида момоси хиргойи қилган маҳзун оҳангдаги қўшиқни эслар экан, момосининг "бу қўшиқни унутма" деган ўтинчи ортида "ўтмишингни, ўзлигингни унутма" деган ундов борлигини англаб етади. Шу ўринда, муаллифнинг ушбу образ ҳақидаги фикрлари аҳамиятлидир: "Қиссадаги момо образи мени кўпроқ мафтун этганди. "Уруш одамлари"даги катта келин, бу қиссадаги Муаззам мен учун жуда яқин, бир-бирини тўлдирадигандек. Кейинчалик бу асарда топилмаган нарсани "Шамолни тутиб бўлмайди" ҳикоясида Байна момо образида топдим"[15]. "Момоқўшиқ" қиссасидаги момо образи Шамси Салоҳнинг ўзининг ўтмиши ва аслиятига боқиши учун киритилган рамзий-ишоравий образ. Фаслда қиссадаги образлар ва уларнинг бадиий мезонлари структурал таҳлил асосида баҳоланиб, ижодкор маҳорати урғуланган.

Назар Эшонқулнинг "Тун панжаралари" ва "Қора китоб" қиссаларида эса инсон деб аталмиш мавжудликнинг мавҳум, ҳатто ўзига-да тушуниксиз бўлган сийрати, шунингдек, ўзидаги шу мавҳумликни англаш фалсафаси акс эттирилган. Мазкур қиссаларда инсон ўзига томон боргани сайин нақадар мураккаб ва юксак, шу билан бирга, заиф, осий зот эканлиги намоён бўлади.

"Тун панжаралари" қиссасида муаллиф қаҳрамоннинг тафаккур тарзини, руҳиятини ўқувчига янада ойдинлаштириш учун ўзига хос усулни қўллайди. Яъни қаҳрамон тилидан турли ҳикоялар келтиради. Йигит ўзи ёзган "Тун эртаклари" номли туркум ҳикояларини асар давомида пешма-пеш келтиради. Натижада асарда муаллифнинг психологик таҳлили етакчилик қилади.

"Қора китоб" қиссасида Чўққи соқол – Иблис, қора китоб эса барча ёмонликларнинг ибтидоси, Иблиснинг йўриқномасидир. Муаллиф образлар тасвирида метаморфоза усулини қўллайди. Аммо ушбу метаморфоза (эврилиш)нинг анъанавий фош этувчилик функциясидан фойдаланмайди. Яъни ижодкор қаҳрамон қиёфасининг тубанлашуви ва бу тубанлашувнинг ортга қайтмас, давомий инқирозини кўрсатиш учун мазкур тасвир усулидан фойдаланади. "Тун панжаралари" ва "Қора китоб" қиссаларининг образлар талқинидаги рамзий ишоралар салмоғи ва воқеликни баён этиш усулининг ноанъанавийлиги муаллифнинг услуби ҳамда маҳорати сифатида қаралади.

Учинчи бобнинг "Ижодкор услуби ва жанр бадийяти" деб номланган иккинчи фаслида адиб Назар Эшонқул услуби, қиссаларининг тили ва бадийяти ҳақида сўз юритилади.

Назар Эшонқул асарлари услуби ҳақида мутахассислар унинг модернистик, рамзий-метафорик тасвир усулларидан салмоқли

[15] Эшонқул Н. Мендан "мен"гача. – Тошкент: Akademnashr, 2014. –Б.163-164.

фойдаланишини таъкидлашади. Унинг ўзи эса бу тўғрида шундай дейди: “...қуруқ баён қилиб бериш анъанавий бўлса, тўғри, мен бундан қочишга уринаман. Аслида, ўта анъанавий ёзаман. Ўзим шундай ўйлайман. Навоий, Бобур, Машраб ёки достонларимизга қаранг. Уларни синчиклаб ўргансангиз, мен оддий анъанапараст машқ қилувчи бўлиб қоламан”[16]. Ижодкор фикрларини давом эттирар экан, фольклор – халқ оғзаки ижоди намуналарининг адабий кашфиётлар сифатида нақадар улкан манба бўлиб хизмат қилишини, ўз ижодига таъсирини алоҳида эътироф этади: “Фольклор ҳар бир замон ёзувчисига етарли сюжет, ташбеҳ, фалсафа, метафора, услуб беради. Фақат уни топа олиш, уқиш ва олиб чиқиш керак. Фольклор бу – денгиз, уни қанча кавласанг, шунча ҳикмат чиқади. Асарларимнинг аксариятида фольклор таъсири яққол сезилади”[17]. “Уруш одамлари” қиссасида урушсиз юрт ҳақидаги ривоятнинг келтирилиши ёки Анзират образининг характер хусусиятларини беришда муаллиф фольклордан самарали фойдаланган.

Шунингдек, мазкур қисса матнидан жой олган халқона сатрларда ўзбек халқининг олис, абадий орзу ва хаёллари, самимияти акс этган. Муаллиф кампирларнинг “мискину шўх оҳангда” қўшиқ куйлаши орқали, терсоталикларнинг, умуман, ўзбек халқининг бой меросига, донишмандлигига, эзгуликка талпинишларига ишора этади. Урушли майдонлар ва халқнинг ёруғ орзу-умидлари ўзаро контраст маънони, матндаги икки оҳанглиликни юзага келтиради. Қўшиқ матнида қўлланган шафтоли, тут дарахтлари ифодалаган рамзий маъно эса қисса мазмунига уйғундир. Халқ оғзаки ижодида шафтоли хиёнатни ифодаласа, тут дарахти ижобийлик – серфарзандлиликдан, тутнинг тўкилиши эса салбийлик (жудолик)дан хабар беради. Демак, қўшиқлар орқали муаллиф қисса сюжетида юз беражак воқеаларга (хиёнат, оналарнинг уруш туфайли фарзандларидан айрилиб, юрак-бағирлари эзилганлигига) ишора этади.

Назар Эшонқул қиссалари услубида фольклор билан бирга мумтоз адабиётнинг ҳам таъсири сезилади. Бу таъсир “Тун панжаралари” қиссасида Навоий қаламига мансуб мисранинг эпиграф сифатида қўлланиши ва Сулаймон образида, “Қора китоб” қиссасидаги Одам Ато образи тасвирларида намоён бўлади. Шу ўринда, муқаддас диний манба бўлган Қуръони Каримнинг инсонларга, жумладан, ижод аҳлига берган илҳоми беқиёс эканлигини таъкидлаш жоиз.

Ижодкор услубига хос бўлган аллюзия (“лотинча allusio – ишора, ҳазил; барчага таниш деб ҳисобланган реал сиёсий, маиший, тарихий ёки адабий фактга ишора қилишга асосланган стилистик усул” [18]) орқали қиссаларнинг ғоявий-мазмуний кенглиги, муаллиф айтмоқчи бўлган фикрлар хилма-хиллиги таъминланган.

“Тун панжаралари” матнида қаҳрамон ўз қалбидаги илоҳий ишқнинг нечоғлик буюклигини изҳор этади. Ушбу қиссанинг яна бир ўрнида эса

[16] Эшонқул Н. Мендан “мен”гача. –Тошкент: Akademnashr, 2014. – Б.164.
[17] Эшонқул Н. Ўша асар. – Б.222.
[18] Қуронов Д, З.Мамажонов, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б.26.

бадиий адабиёт инсоннинг дардини айтиш ва дидактик мақсад учун яратилганига Румий ва у яратган ҳикоятга ишора қилинади: “Қачонлардир уни бир-бирларига юракларидаги оғриқларни айтиш ва ибрат қилиб кўрсатиш учун ўйлаб топишган. Бир вақтлар Румий жондор, тулки, арслонни учраштириб, янги ташбеҳ топган”[19]. Яъни Румийнинг “Маснавийи маънавий” асарида “Овга чиққан овлангай” номли ҳикоят бор. Бу ҳикоятда овга чиққан тулки, бўри ва арслон бирга ов қилишгани, оқибатда ўлжа тақсимлашда арслоннинг қаҳрига учраганликлари тасвирланади [20]. Овга чиққанларнинг ўзи ҳам овланиши уларнинг хаёлига келмайди. Румий бу ҳикоят орқали кимки ўз нафси йўлида кимгадир озор берса, албатта, ўз жонига жабр қилишини мажозий кўрсатиб беради. Асар қаҳрамони Румий ижодига ишора орқали адабиёт кўнгилдагини айтишнинг энг нафис йўлидир, деган фикрни далиллайди. Муаллиф “Қора китоб” қиссаси орқали инсон ва иблис ўртасидаги кураш абадий эканлигини таъкидлайди.

Мазкур бобда янги поэтик ҳодисаларнинг қисса матнида воқеланишига атрофлича эътибор қаратилган. Назар Эшонқулнинг услуб қирраларини ташкил этувчи омиллар белгиланган.

## ХУЛОСА

1. Ўтган асрнинг сўнгги чораги, янги аср бўсағасида қисса адабий жараёнда яна етакчи жанрлардан бирига айланди. Мутахассисларнинг бу жанрга берган таърифига кўра, у ҳикоя ва роман оралиғидаги адабий ҳодисадир. Қаҳрамон ҳаётининг биргина воқеаси акс этган ҳикоядан ёхуд бутун босқичи тасвирланган романдан фарқли равишда қиссада қаҳрамон ҳаётининг катта бир босқичи тўлалигича ўз ифодасини топади. Диссертацияда қисса жанрининг шакл ва мазмун, воқеликка муносабат, қаҳрамон тасвирининг ўзига хослиги билан эпик тур тизимида фарқланиши жанр табиатини тадқиқ этиш асосида кузатилган.

2. Қисса жанрининг поэтик янгиланишида Эркин Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, Шойим Бўтаев, Назар Эшонқул, Шодиқул Ҳамро, Исажон Султон, Улуғбек Ҳамдам каби адибларимизнинг хизматлари каттадир. Бу адиблар бошқа насрий жанрлар билан бир қаторда, қиссачиликда ҳам самарали ижод қилиб келмоқда. Қисса жанрида диққат қаратиладиган марказ қаҳрамоннинг ўзи ва унинг маънавий, руҳий, ижтимоий тасвири масаласи эканлиги, шу жиҳатдан ҳам жанр инсонни бадиий кашф этишга бўлган энг “қулай” яқинлашув эканлигини таъкидлаш лозим. Мазкур ижодкорлар қиссаларида инсоннинг маънавий қиёфаси талқини, мураккаб руҳий ҳолатларининг бадиий тасвири етакчилик қилган.

3. Истиқлол йилларида яратилган қиссаларда ўзига хос янгиланиш тамойиллари асосида инсон ва туйғуларининг асосий қадрият сифатида баҳоланиши, собиқ мафкура, даврнинг инсонлар ҳаётида, руҳиятида қолдирган асоратларини рамзий усулда тасвирланиши, тилнинг аллегорик-

[19] Эшонқул Н. Ялпиз ҳиди. Қиссалар ва ҳикоялар. –Тошкент: Шарқ, 2008. –Б.176.
[20] Тилавов А. “Маснавий”дан ибратли ҳикоятлар. www.ziyouz.com.

киноявийлиги, метафорик тасвирларга бойлиги, шу билан бирга, анъанавийликнинг давом эттирилиши (анъанавий баён ва реалистик тасвир устуворлиги), қиссанависларимизнинг мумтоз асарларимизга мурожаат этиши каби хусусиятлар кўзга ташланмоқда.

4. Назар Эшонқул ҳикоялари, романи адабиётшунос олимларимиз томонидан кўпдан буён ўрганиб келинаётган бўлса-да, қиссалари яхлит адабий ҳодиса тарзида, ижодкор маҳоратини белгилаб берувчи етакчи жанрлардан бири сифатида тадқиқ этилишини талаб этади. Ёзувчи қиссаларида инсон-жамият-борлиқ учлигида асл инсон туйғулари, унинг мураккаб руҳий ҳолати, ўзбек халқига хос миллий характер белгиларининг бадиий тасвири, воқеликнинг анъанавий реалистик ва модернистик йўналишдаги ифодаси кабилар етакчи хусусиятлар сифатида кузатилмоқда.

5. Ўзбек адабиётшунослигида жанр тадқиқи кесимида яхлит ўрганилмаган Назар Эшонқул қиссаларида ижодкор услуби ва маҳорати масалалари, муаллиф “мен”и, адабий-эстетик қарашлари, қаҳрамон яратиш борасидаги изланишларининг ўзига хослиги муаллифнинг муайян бадиий ғояни руҳий-психологик асослашида, ровий-қаҳрамон нутқида руҳий таҳлилнинг етакчилик қилишида намоён бўлади.

6. Ҳозирги ўзбек қиссаларининг сюжет композицияси ўзига хослиги, сюжет нафақат реал, балки нореал тасвирларнинг уйғунлашуви ёки нореал воқеликнинг айни ўзи асосида ташкилланганини кузатиш мумкин. Реал ва нореал воқелик асос бўлган сюжетли қиссаларнинг композицион ўзига хослиги Назар Эшонқул қиссаларини ўзаро солиштириш жараёнида кўринади. Нореал воқелик асос бўлган сюжетлар муаллифнинг Ғарб адабиётидан таъсирланиши, адабий фантазия кўлами, бадиий нияти ўлароқ вужудга келган. Асар сюжети эса нафақат воқеалар тизими сифатида, балки бир воқеа ичидаги ўсиш, қаҳрамоннинг руҳиятидаги туйғулари билан, ўз-ўзи билан кураши, ўзини тафтиш этиши, баҳолаши тарзида тасвирланиши тарзида намоён бўлади. Ижодкорнинг “Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссалари шундай қиссалар сирасига киради.

7. Сўнгги йиллар ўзбек қиссаларида тасвирланаётган замон-маконнинг чегарасизлиги қиссаларда замон-макон талқинини ўрганиш эҳтиёжини келтириб чиқарди. Ҳозирги ўзбек қиссалари, жумладан, Н.Эшонқул қиссаларида хронотоп анъанавий (“Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ” қиссаларида) ва синтетик (“Тун панжаралари”, “Қора китоб” қиссаларида) шаклларга эга. Қиссалар таҳлили орқали анъанавий хронотоп ичида ёндош хронотоп белгилари ҳам мавжуд. Хусусан, “Уруш одамлари” қиссасида асосий хронотоп (Терсота қишлоғи) анъанавий хронотоп шаклида бўлса-да, метафорик маъно ташиган микро хронотоплар учрайди. “Момоқўшиқ” қиссасида замон-макон идиллик хронотоп шаклида воқеланган. “Тун панжаралари” ва “Қора китоб” қиссаларидаги хронотопнинг синтетик шакли эса умумийлик (умум замон-маконийлик) касб этган. Бу ҳолат эса муаллиф “мен”и ва адабий идеали билан боғлиқ тарзда вужудга келган.

8. Мустақиллик даври ўзбек қиссаларида кўзга кўринаётган жанрга хос етакчи белгилардан бири – асар композициясининг рамз ва метафораларга

асосланиши. Шунинг учун қисса поэтикасида рамз ва метафоранинг аҳамиятини кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Шу жиҳатдан қиссалардаги рамзларни ўрганиш ва жанр композициясидаги ўрнига кўра уларни таснифлаш аҳамиятлидир. Асар композициясига кўра, персонаж, деталь, топос (макон), пейзаж, портрет рамзлар; сарлавҳа ва эпиграф рамзлар сифатида гуруҳлаш қисса структураси ҳамда бадиий тасвирда маъновий кўчимнинг ролини баҳолаш имконини беради. Ушбу таснифлаш орқали Назар Эшонқул қиссаларида жанр такомили ва муаллифнинг услубий индивидуаллиги намоён бўлган.

9. Назар Эшонқул қиссаларидаги бадиий услубнинг ўзига хослигини қуйидаги: а) халқимизнинг неча минг йиллик урф-одатлари, қадриятлари, анъаналари ва тафаккур тарзини ўзида мужжассам этган халқ оғзаки ижоди ҳамда жаҳон адабиётининг таъсири; б) мумтоз адабиёт ҳамда диний манбаларга ишора қилиш санъати (аллюзия); в) сўз қўллашда метафоранинг салмоғи ҳамда шевага оид сўзлардан тасвирланиши мураккаб бўлган воқеа-ҳодисаларни ифодашда фойдаланиш; г) қиссалар тилида муаллиф дунёқараши ҳамда ровий-қаҳрамон руҳиятининг афористик ва киноявий нутқ орқали ифодаланиши; д) тасвирда бадиий синтезнинг фаоллашуви каби хусусиятлар ташкил этади.

10. Назар Эшонқул қиссалари бадийяти жанр поэтикасининг услубий, шаклий-мазмуний кўламини кенгайтириши билан характерлидир. Ижодкор асарлари таҳлили ўзбек қисса жанрининг ўзига хос табиати, жанр такомилида ижодкор маҳоратининг намоён бўлиш сабаблари, жанрдаги мотив образлар талқинида янгича ёндашув ва тараққиёт омилларини белгилаш имконини беради. Қиссалар бадиийтида фольклор, ўзбек мумтоз адабиёти, жаҳон адабиёти намуналарининг таъсирини кўрсатиш баробарида ижодкорнинг асар яратиш борасидаги изланишлари ассоциатив фикрлаш, нореал воқелик кўлами, рамзий-метафорик тасвир усулларидан фойдаланиши каби жиҳатларда кузатилади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 AT KARSHI STATE UNIVERSITY**

**KARSHI STATE UNIVERSITY**

**CHULIYEVA NILUFAR AZAM KIZI**

# WRITER'S SKILL AND GENRE POETICS (ON THE EXAMPLE OF THE STORIES OF NAZAR ESHONKUL)

**10.00.02 – Uzbek Literature**

**THE DISSERTATION ABSTRACT OF DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) ON PHILOLOGY**

**Karshi – 2020**

**The theme of dissertation of doctor of Philosophy (PhD) on philological sciences was registered at thye Supreme Attestation Comission at the Cabinet of Ministers of the Republic of the Uzbekistan under number B2019.4. PhD/Fil1049**

The doctoral dissertation has been prepared at Karshi State University.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, English, Russian, (abstract)) on the website of Karshi State university (www.qarshidu.uz) and on the website of "ZiyoNet" Information and educational portal (www.ziyonet.uz)

| | |
|---|---|
| **Scientific Supervisor:** | **Eshonkulov Jabbor Soliyevich**<br>Doctor of philological sciences, professor |
| **Official opponents:** | **Jurakulov Uzok Khaydarovich**<br>Doctor of philological sciences, professor |
| | **Veli Savaş YELOK**<br>Doctor of philological sciences (Turkey) |
| **Leading organization:** | **Bukhara State University** |

Defense of dissertation will be held on «____»_____ 2020 at _____ at the meeting of the Scientific Counsil number PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 on award of scıentıfic degree of doctor of scıences at Karshi State University (Address: 180103, Karshi, Kuchabog Str., 17. Tel.: (0 375) 225-34-13; fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Karshi State University, faculty of Physics and mathematics, Room 102.

The dissertation can be found in the Information-resourse Center of Karshi State University (registration number _____) (Address: 180103, Karshi, Kuchabog Str., 17. Tel.: (0 375) 225-34-13; fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Abstract of dissertation is delivered «____»_____ 2020.
(Register of certificate of delivery No. «____»_____ 2020).

**N.N.Shodmonov**
Chairman of Scientific Council of
Awarding the Scientific Degrees,
Doctor of Philological Sciences

**G.N.Tojieva**
Scientific Secretary of
Scientific Council of
Awarding the Scientific Degrees,
Doctor of Philosophy of Philology

**D.Turaev**
Chairman of Scientific
Seminar by Scientific Council of
Awarding the Scientific Degrees,
Doctor of Philological Sciences,
Professor

## INTRODUCTION (abstract of PhD thesis)

**Relevance and necessity of the dissertation is** to study the creator laboratory and skills through new analyzes in the world literary criticism, as well as scientific research work that defines the poetics of prose works, in particular, the genre of short stories is great practical importance. Scientific evaluation of genre poetic innovations, the skills creator taking place in folk literature influences on the development of literary-theoretical views. These scientific considerations are crucial this is mainly because they are of importance in drawing conclusions about the characteristics of world literature.

In the world literary criticism the genre of storytelling, the subject of creator skill, has been developed through various theoretical perspectives. Especially, from the earliest theoretical, literary and aesthetic points of view of German literary criticism, the question of the commonality of mind and absolute spirit in the question of art and skill, or comments describing that each work of art is a separate genre in its own right are put forward. In Russian literary criticism, the canonical genre of the story between the novel and the story, the creative skill is the individual ability of the person, whereas in English literary criticism, the primary focus is on the criteria of art rather than the social feature of the genre. In this sense, the scientific study of the subject of the story genre and creative skills is one of the most pressing problems of today's literature.

In recent years, there has been a need to study Uzbek prose, short stories and artistic skills in Uzbek literature. This is could be because today Uzbek literature demonstrates its influence on the basis of new principles, such as prose works, including the complex artistic expression of the human psyche in stories (an attempt to show the flow of the subconscious), the reflection of a unique way of contemplation. "Literature is the heart of the people, the mirror of the nation's spirituality. In today's difficult period, it is necessary to use the influential power of literature to find a way into the hearts of people, to inspire them to noble goals"[1]. Writer Nazar Eshankul is one of the representatives of our literature who works for the same purpose. Nazar Eshankul's stories are written in the direction of modernism, characterized by the diversity of images and the thickness of the symbolic image of reality. It results the study of creative skills, poetics and style of storytelling as a holistic study becomes relevant in the current literary process as it impact the development of artistic skills and scientific conclusions on the nature of the genre.

No. DP-4947 of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 "On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan", No. DP-5847 dated October 8, 2019 "On approval of the Concept to develop the higher education system until 2030 in the Republic of Uzbekistan", No. DP-5850 dated October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language", No. DP-6084 of

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбонининг очилишида сўзлаган нутқи. / Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).

October 20, 2020 “On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in our country” Decrees and No. DP 2789 of February 17, 2017 “On measures to further develop the activities of the Academy of Sciences, the organizing, managing and funding of research”, No. DP 3271 of September 13, 2017 “About the complex program of measures on developing the system of publishing and distributing book products, increase and promotion of culture of reading and reader” Decrees, “The development of literature and art, culture is a solid foundation for the development of the spiritual horizon of our people” to a certain extent contributes to the practical implementation of the tasks set out in the report on the subject and other regulations in the field.

**Correspondence of the research to the priority directions of development of science and technology of the Republic**. This dissertation was carried out in accordance with the priority direction of the development of science and technology in the Republic I. “Spiritual, moral and cultural development of a democratic and legal society, the formation of an innovative economy”.

**The degree of study of the problem.** From the earliest literary theoretical perspectives to the present day, prose works, the nature of the short story genre, and theoretical ideas[2] about it contain significant sources in world and Russian literary criticism. In this research, the genre of the story, its specifics, the relationship between the genres; the literature covers issues such as word usage, reality, hero, and character creation skills.

In our literary criticism, theoretical textbooks, manuals, pamphlets[3] the genre of short stories[4] dissertations, specific problems related to this genre (character, protagonist, plot, etc.) These researches have served to highlight the narrative

[2] Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2018; Кожинов В. Повесть. Словарь литературведческих терминов. – М.: Просвещение, 1974; Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. – М.: 1978; Лихачев Д.С. Неравнодушная проза. – М.: Художественная литература, 1984; Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989; Головко В.М. Поэтика русской повести. – Саратов: 1992; Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002; Тамарченко Н.Д. Теория литературы// Роды и жанры. – М.: ИМТИ РАН, 2003; Стоун И. Биографик қисса ҳақида// Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Тошкент: Маънавият, 2010.

[3] Норматов У. Ҳозирги қиссалар поэтикасига доир //Насримиз уфқлари. - Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. - Б.45-64; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. -Тошкент:Ўқитувчи, 1983. – Б.248; Султон И. Адабиёт назарияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1986; Каримов Э. Ўзбек совет адабиётида повесть жанри //Адабий турлар ва жанрлар. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1991; Каримов Н., Мамажонов С., Назаров Б., Норматов У., Шарафиддинов О. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. - Тошкент: Ўқитувчи, 1999; Расулова У. XX аср ўзбек қиссалари тадрижи. –Тошкент: Фан, 2012; Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti, 2018.

[4] Расулов А. Характер молодежи в современных узбекских советских повестях: Дисс... канд. филол. наук. –Тошкент, 1966; Абороров А. Ўзбек повести. -Тошкент, 1973; Тўраев Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида сюжет проблемаси: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1974; Рашидов А. Проблема духовно-нравственного становления героя в узбекской повести о рабочем классе (1920-1960 гг.): Дисс. ... канд. филол. наук. - Тошкент, 1981; Тагматов К. Нравственный мир героя и художественные искания в узбекской повести (1960-1970 гг.): Дисс... канд. филол. наук. -Тошкент, 1981; Захидова С. Жанровые и стилевые особенности советской узбекской повести (60-70 г): Дисс... канд. филол. наук. - Тошкент, 1982; Улуғов А. Основные тенденции развития современной узбекской повести в интерпретации литературной критике. Дис. канд. филол. наук. – Тошкент: 1988; Тенглашев М. Особенности конфликта в узбекских повестях 80-х годов: Дисс. ... канд.филол. наук. – Тошкент, 1989; Ташпулатов Г. Нравственные искания в современной узбекской повести (М.М.Дуст, Тагай Мурад, Гаффар Хотам): Дисс. ... канд. филол. наук. - Тошкент, 1993; Кўбаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60-80-йиллар): Филол.фан.номз...дисс. - Тошкент, 2001; Каримова Ю.А. Пиримқул Қодиров қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини: Филол.фан.номз...дисс. - Тошкент, 2005;

genre in our literary criticism, to assess and interpret its examples, and to show how certain creators have developed this genre.

In recent years Nazar Eshankul's work and his unique style have been explored. In particular, dissertation researches of H.Dustmukhammedov, G.Sattorova, M.Rustamova, S.Matyakupov, A.Kholmurodov, D.Kholdorov, F.Radjabova, F.Burkhanova[5] and stories created by the artist in various forms of scientific works[6], peculiarities of short stories, poetic language and style, there are scientific considerations about the author's literary-aesthetic views. However, the poetics of Nazar Eshonkul's stories, his research on heroism, character creation, plot construction skills and genre perfection were first explored as part of this dissertation.

**The relationship of the topic of the dissertation research with the plans of research work of the higher educational or research institution where the dissertation was performed.** The dissertation research was carried out within the framework of the research plan of Karshi State University on the topic "Study of the historical development and theoretical development of literary events".

**The aim of the research work** is to generalize exact scientific and theoretical views on the development of the story genre, artistic mastery, based on the analyzing the stories of Nazar Eshonkul.

**The functions of the research** is to show the importance of the work of the writer Nazar Eshonkul in the development of short story writing by marking the development of today's Uzbek short stories;

studying the author's skill in creating a plot and artistic space by studying the plot, time-space forms in the stories of Nazar Eshonkul;

Identify the poetic factors that gave rise to Nazar Eshonkul's style, in particular, the aspects of the creative style in the stories "Urush odamlari", "Momoqo'shiq", "Tun Panjaralari" and "Qora kitob";

to show the impact of world psychologists, world literature in the interpretation of images in stories and the formation of the author's literary and aesthetic views;

to draw scientific conclusions about the importance of the study of artistic mastery and poetics of the short story genre in modern Uzbek literary criticism.

---

[5] Дўстмуҳаммедов Х. Ҳозирги ўзбек ҳикоячилигида бадиий тафаккурнинг янгиланиши (80-йилларнинг иккинчи ярми ва 90-йилларнинг аввалидаги ҳикоялар мисолида): Филол.фан.номз. ... дисс. – Тошкент, 1995; Сатторова Г. 90-йиллар ўзбек ҳикоячилигида миллий характер муаммоси (Ғ.Ҳотам, Х.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонқул ҳикоялари мисолида): Филол.фан.номз... дисс. – Тошкент, 2002; Рустамова М. Истиқлол даври ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари: Филол.фан.номз... дисс. – Тошкент, 2005; Матякупов С. Ҳозирги ўзбек ҳикояларида инсон концепцияси ва шахс бадиий талқини: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2006; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари: Филол.фан.докт. ...дисс. –Тошкент, 2008; Камилова С. XX аср охири – XXI аср бошлари рус ва ўзбек адабиётида ҳикоя жанри поэтикасининг ривожи: Филол. фан. докт. ...дисс. – Тошкент, 2016; Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев, Назар Эшонқул қиссалари мисолида): Филол. фан. фалс. докт. ... дисс. – Тошкент, 2018; Раджабова Ф. Истиқлол даври ўзбек қиссачилигида услуб ва поэтик тил: Филол. фан. фалс. докт. ..дисс. – Тошкент, 2018; Бурханова Ф. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Назар Эшонқул ва Улуғбек Ҳамдам ижоди мисолида): Филол.фан.фалс.докт. ...дисс.автореф. – Тошкент, 2019.

[6] Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Тошкент, Маънавият, 2000. – 110 б.; Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – 546 б.; Қўчқорова М. Бадиий сўз ва руҳият манзаралари. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. - 232 б.; Каримов Б. Руҳият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2018. – 362 б.

**The object of the research work** is to analyze the stories of Nazar Eshonkul “Urush odamlari”, “Momoqo‘shiq”, “Tun Panjaralari” and “Qora kitob” and some Uzbek stories created during the years of independence.

**The subject of the research work is** to study skills of creator and the poetics of Nazar Eshonkul’s stories

**The methods of the research work.** Methods of comparative-typological, structural, biographical and psychological analysis were used in the formation of the dissertation.

**Scientific novelty of the research work is**:

the continuation of poetic changes in the creation of the hero, the character, the plot in modern Uzbek stories, the development of Uzbek storytelling in recent years, the features of the artistic development of the writer Nazar Eshonkul’s stories are described.;

in Nazar Eshonkul’s stories can be seen the traditional realistic, non-traditional (modernist) direction, traditional and synthetic forms of time and space;

the author’s artistic skills are reflected in the classification of symbols used in the text of the story according to the composition of the work, the interpretation of images and literary influences (folklore, classical literature), the theme and idea of the work;

the author’s creative individuality in the stories “Urush odamlari”, “Momoqo’shiq”, “Tun Panjaralari”, “Qora kitob”, the active use of symbols-metaphors, artistic synthesis, allusions in poetic language and expression, complex sentences, satirical, aphoristic speech of the hero through which the consistent formation of imagery is revealed.

**Practical results of the research work:**

recourses for the scientific study of the short story genre in world and modern Uzbek literary criticism have been classified and the principles of interpretation have been identified;

in the stories “Urush odamlari”, “Momoqo‘shiq”, “Tun Panjaralari”, "Qora kitob” the issues of image, style, plot poetics and interpretation of time and space are revealed;

literary impact as well as general and specific influence of modernist principles are illustrated in the plot of the short stories “Tun Panjaralari”, “Qora kitob”;

in the stories “Urush odamlari”, “Momoqo‘shiq”, “Tun Panjaralari”, “Qora kitob” are highlighted the skills and style of creator.

**Reliability of the research results** is determined by the fact that the problem is clearly stated, the conclusions are based on the methods of comparative-typological, biographical, psychological, structural analysis, as well as the use of Nazar Eshankul’s literary views in the analysis of stories.

**Scientific and practical significance of the research results** complements the theoretical ideas gained in research on the poetics of the short story genre and creative skills, and serves to enrich the sources of literature of the independence period.

The practical significance of the research results is used in the higher education system in the creation of textbooks, manuals and collections on “Modern Uzbek Literature”, “Modern Literary Process”, as well as in the preparation of textbooks.

**Implementation of the research results.** From the results of the study of the poetics and creative skills of Nazar Eshonkul’s stories:

from the scientific results of Nazar Eshonkul’s stories on the description of events and the features of the traditional realistic direction in the artistic image, the existence of traditional and synthetic forms of time and space, ITD A-1-118 “Preparation and publication of a textbook on images and interpretations of Navoi” (2015-2017) ) used in the fundamental project. (Certificate of the Ministry of public Education of the Republic of Uzbekistan № 89-03-3643 as of October 2, 2020). As a result, the topic of issues of tradition and literary influence in modern literature has been scientifically enriched;

the conclusions on the classification of symbols used in the text of the story according to the composition of the work, the interpretation of images and literary influences (folklore, the influence of classical literature) were used in the practical project OT-A1-47 “Dictionary of Folklore Terms” (2017-2018). (Certificate of the Ministry of public Education of the Republic of Uzbekistan № 89-03-3643 as of October 2, 2020). The scientific research results these sources served to supplement the information on the role of folklore in the development of Uzbek folk prose;

the author’s creative individuality in the stories “Urush odamlari”, “Momoqo‘shiq”, “Tun Panjaralari”, “Qora kitob”, the active use of symbols-metaphors, artistic synthesis, allusions in poetic language and expression, complex sentences, satirical, aphoristic speech of the hero, scientific information on the gradual formation of imagery was used in the preparation of scripts for the program “The first Uzbek realistic story: “Obid ketmon” and the evolution of modern Uzbek stories”, “Creative skills and style” of the Kashkadarya regional television and radio company “Almanax”. Certificate №. 547 of June 29, 2020 of the Kashkadarya regional television and radio company). As a result, the shows are enriched both enlightening and practical.

**Approbation of research results.** The results of the study were approbated at 4 international and 2 national scientific conferences.

**Publication of research results.** A total of 15 scientific papers on the topic of the dissertation, including 3 articles including 2 in national and 1 in foreign journals in scientific publications recommended for publication of the main scientific results of the dissertation of the Doctor of Philosophy (PhD) of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

**The structure and scope of the dissertation.** The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a list of references, the total volume is 158 pages.

## THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the "**Introduction**" part of the study the relevance and necessity of the work, the degrees of study of the problem, scientific novelty, the dependence of research on the main priorities of science and technology, the object, subject, methods, goals and objectives is identified, scientific and practical significance of the results, approbation, published works and information on the structure of the dissertation is highlighted.

The first chapter of the dissertation is entitled "**Principles of study and renewal of the genre of short stories**", the chapter focuses on the scientific and theoretical literature on the subject. The peculiarities of the development of recent years Uzbek short stories have been discussed.

The first season of the chapter contains scientific comments about "The study of modern Uzbek storytelling". Firstly the nature, features and possibilities of the story genre are briefly discussed.

Also, attention is paid to the study of Uzbek short stories in modern Uzbek literature. Numerous dissertations and research papers on the study of prose which was created in the 80s and 90s of the twentieth century deal with issues such as attitudes to the genre of short stories, literary events related to the genre, problems, the image of the narrator and creative skills. Literary scholars Umarali Normatov's, Abdugafur Rasulov's, Damin Turaev's, Kazakboy Yuldashev's observations on modern Uzbek literature, prose and short stories of independence, their scientific and practical significance are noted. The analyzes and interpretations in these works reflect the peculiarities of the renewal of our modern literature, prose, in particular, our stories, as well as the gradual development of artistic perfection. The views of these scholars on the depiction of the human image in our prose works are addressed. Particularly, the literary scholar U.Normatov's "An artistic study of the strange feelings, traits, subconscious states that are not only the product of social relations, but also as a divine, innate, mysterious, magical being, which is not subject to social, historical conditions - system, state, politics, ideology works based on the philosophy of existentialism are being created, or similar interpretations are taking root"[7], such ideas represent the artistic landscape of our current works and the scientific approach to them.

Literary scholar D. Turaev points out the following as changes in the prose of the independence period: "Undoubtedly, one of the most important changes in the prose of the independence period is the renewal in the poetics of the genres. The method of epic depiction in our prose has been enriched with new research and has revealed which is named unconventional direction in the system of world literature. In this type of work, artistic interpretation, in contrast to the narrative of events, is characterized by realistic hidden streams of consciousness, philosophical and symbolic analysis, and the study of the protagonist's psyche"[8].

[7] Норматов У. Умидбахш тамойиллар. –Тошкент: Маънавият, 2000. – Б.5.
[8] Тўраев Д. Рангин тасвирлар жилоси. – Тошкент: Akademnashr, 2014. – Б.4.

The dissertations of G.Tashpulatov, A.Ulugov, K.Kubaev, M.Rustamova, Y.Karimova, A.Kholmurodov, M.Bobokhonov, M.Sheralieva, D.Kholdorov, F.Radjabova[9] are the genre of short stories, its nature, during the eve of independence and the period of independence scientific opinions about the peculiarities of the stories created in the period of the 19th century are presented as works done in style of holistic research in the form of monographic. Existing ideas about the development trends of new Uzbek stories, the methods of depiction reflected in them, the possibilities of artistic language, creative skills and style are revealed in the analysis of these dissertations. The peculiarities of this research work are recognized, and scientific and theoretical views are generalized.

The chapter emphasizes the need for national-modern methods of analysis and interpretation, as well as a specific concept of the methods of examining new forms of our literature, especially, our stories. Scientific proof of modern stories and the processes of renewal that appear in them, The development of methods for evaluating works in the spirit of two pure modernisms, combined with nationalism, in general, the development of holistic theories of the study of the Uzbek parts of the later period was held on a topical issue. In this regard, based on the experience of world literature, there is a need for a theory based on national, as well as universal views, which can fully reflect the art of Uzbek storytelling.

The second season of the first chapter, which was entitled “Principles of renewal in the genre of short stories”, analyzes the stories created on the eve of independence and in recent years. The peculiarities of modern short stories, the change in the approach to the human image, the literary events that led to the development of the genre, and the leading principles are expressed in them. In particular, H.Dustmukhammad’s “Kuza ...”, “So‘roq”, “Oromkursi”, E.Azam's “Chapaklar va chalpaklar mamlakati”, “Shoirning to‘yi”, Sh.Butaev’s “Kunbotardagi bog‘”, Sh.Khamro’s “Qora kun” , “Yolg‘izlik” by U.Khamdam, “Robiya Balhiy qissasi” by I.Sultan, N. Eshonkul’s stories, such as “Qora kitob” and “Tun Panjaralari”, emphasize the issue of the hero, the way of telling the truth and the author’s “I”. In these stories, new features such as the conflict of the time, the coverage of its flaws, the image of the decline of society, the narrator's allegorical and satirical attitude to reality, the richness of symbols and metaphors, the lack of individualization of heroes or their depiction of their thoughts and experiences. Additionally, the image is dominated by the weight of lyricism, rhetoric, the art of allegory or the tradition of narration, a realistic description of

[9] Ташпулатов Г. Нравственная искания в современной узбекской повести (М.М.Дуст, Тагай Мурад, Гаффар Хатам) :Дис. канд. филол. наук. –Тошкент, 1993; Улуғов А. Основные тенденции развития современной узбекской повести в интерпретации литературной критике. Дис. канд. филол. наук. – Тошкент, 1988; Кўбаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60–80-йиллар):Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2001; Рустамова М. Истиқлол даври ўзбек қиссаларининг тараққиёт тенденциялари: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2005; Каримова Ю. Пиримқул Қодиров қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини: Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2005; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: тараққиёт муаммолари (XX аср сўнгги чораги ): Филол. фан. докт... дис. – Тошкент, 2008; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида психологизм: Филол.фан.номз... дис. автореф. – Тошкент, 2012; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя (ижтимоий-психологик омиллари, поэтик тизимдаги ўрни): Филол. фан. фалс. докт. дис. автореф. – Тошкент, 2017; Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев ва Назар Эшонқул қиссалари мисолида): Филол. фан. фалс. докт. дисс. – Тошкент, 2017; Раджабова Ф. Истиқлол даври ўзбек қиссачилигида услуб ва поэтик тил: Филол. фан. фалс. докт. дисс. – Тошкент, 2018.

events as a result of the influence of Eastern literature, our classic works. Such features determine the specific nature of the genre and the degree of perfection. It is also analytically shown that there are some shortcomings in the art of our current stories.

The second chapter of the dissertation consists of three seasons "**Originality and the interpretation of time and space in the plot of the genre**". The first season of the chapter, entitled "Plot Interpretation in the Story Genre", the plot construction of Nazar Eshonkul's stories and the author's ability to use the possibilities of compositional thinking is assessed. The plot composition of modern Uzbek stories is unique, the plot is organized not only as a real reality, but also on the basis of a combination of images of unreal reality or non-real reality itself. In plot works, which are the basis of real reality, the event (s) are reflected in the type of perception, fit into the boundaries of the mind, sight. Reality is depicted in a certain real space-time, and the images are also represented by the characteristics of the people around us. Nazar Eshonkul's stories "Urush odamlari", "Momoqo'shiq" are stories in the form of this plot.

The plot works, which are based on an unreal reality, appear as the author's influence on Western literature, the scale of literary fantasy, the artistic intention. At the same time, the plot is not only a system of events, but also the growth within an event, the inner feelings of the hero, the feelings in his heart, the struggle with himself, self-examination, self-assessment; and the psychological state of the hero is described as a reflection of the flow of consciousness. The plot of the writer's works "Tun Panjaralari", "Qora kitob" is one of such stories.

In the plot of the story "Urush odamlari", the author describes the tragedy of World War II in the life of all mankind on the example of a small village. The concentric type took the lead in the plot of the story, but the features of chronicity were also used effectively. As a result of this interaction, the artistic perfection of the work is ensured. The details of the story are intertwined with the feelings of love and longing that run through the psyche of the protagonist - Normat. Through the portraits and scenery in the work, the author emphasizes the tragic end of Normat's fate, creating a unique mood. In the plot of the story, the author effectively used the method of "secrecy".

Another work by Nazar Eshonkul, the plot of which is based on real reality, is the story "Momoqo'shiq". The author uses the method of contrast in the exposition of the story plot itself. As a result, the text creates a "foundation" for the environment and the characters, the conflict among the characters. The conflict among the heroes is also reflected in their appearance, portraits and, of course, their views. Muazzam's simple but oriental outlook contrasts with the lofty and selfish views of Shamsi Salah, described as a "famous poet" in the play. At the end of the story, it turned out that the false, "modern" ideas were wrong and inappropriate.

The plot of "Tun Panjaralari" is based on unreal reality, in the content of the story, of course, reality is not completely abandoned. The events that take place are described through the spiritual, intellectual, subconscious (dream, imagination) world of the hero surrounded by historical, religious-mythological images. As a

result, the plot appears on two main lines. The first is a real plot line that provides the reality of the hero's existence of his action. Second, the hero's encounter and dialogue with the devil, Solomon, the historical figure Antony (one of the rulers of ancient Rome), formed a unreal plot line.

The plot of the story "Qora kitob" is based on the hero's monologue. At the end of the hero's life, he realizes that he has served for the Devil so far, and that he has raised his children under the influence of a "Qora kitob" full of his vile, hateful ideas. His sons turn into wolves and commit brutality, even attacking their father and putting him in a bad situation. Her daughter is captured by the Devil and becomes his successor. Such unreal images in the work provided the whole horror, the dramatic intensity of the reality. The existence of symbolic-metaphorical images and images in the reality of the story, the non-realism of the content is proved on the basis of analysis.

The second season of the chapter, entitled "Artistic Interpretation of Time and Space", explores the issue of time-space in the stories of Nazar Eshonkul.

In the author's story "Urush odamlari", time and space are represented in the form of a traditional chronotope. The story takes place in the village of Tersota. Some of the author's works, including the story "You can't catch the wind" and the story "Tun Panjaralari", was also mentioned the name of the village and served as an artistic space. While the time described in the story "Urush odamlari" is reflected in the period of war and its complications in the socio-economic, spiritual and spiritual life of people, and at the same time space is both physically and mentally "moving", integrated, general, and real was described as a single geographical object (the village of Tersota). The image of Bukhara rocks, thick forests and adjacent villages reflected in the text of the story allows us to draw such a conclusion. In the work, the combination of spatial character with individual character traits, such as rudeness, sincerity, dignity, pride, typical of the mountain people, served to express more vividly the national image of the heroes. All the events related to the plot of the story and the future of the heroes took place in special places with their own time. For example, Normat's house is just such a chronotope. In the story, the river (shore) and life (courtyard, garden), the "land without war" are small, private chronotope within the main chronotope of metaphorical chronotope.

The chronotope system in the story "Momoqo'shiq" is also in the form of a traditional chronotope, and within this traditional chronotope the features of the idyllic chronotope form are also noticeable. The chronotope in which the events take place is exactly the idyllic form that Bakhtin explains. According to M. Bakhtin, the main feature of the idyll chronotope is: "The events of life are seen when they are inextricably linked to all the corners of the motherland, to the beloved mountains, valleys, vast plains, rivers and forests, and to the house of birth. The idyllic life and the reality of it cannot exist in isolation from the corners of this particular place where grandparents, fathers lived and children, grandchildren also live" [10]. In particular, the image of hashars, pickers, vast cotton

[10] Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. –Тошкент: Akademnashr, 2015. –Б.218-219.

fields, sheds, tents and the way of life that prevails there is proof of our opinion. But the author's goal from such an image is not simply to illuminate an idyllic life. Rather, it is characterized by the creation of a complex artistic expression of the human soul, between pure and sincere feelings on the contrary negative feelings, between dream and purpose, fantasy and reality.

The chronotope of the story "Tun Panjaralari" appears in a synthetic form. That is, the combination of real time-space with unreal time-space in the story shows that the chronotope of the work is syncretic.

In the play, you will not find real space other than the image of the village of Tersota "appears" in one color or another, depicting the character of the tenant mother and daughter of the rental house chronotope. The abstraction of the place where the hero meets Sulayman at the garden, or the meeting place with the leader of the demons (the basement of some building) also indicates that the work does not take place in an exact space; they are not described as a specific and detailed geographical location. The chronotope (rented house) in which the hero lives is mixed with the abstract chronotope reflected in his thoughts.

Using such unrealistic images in the plot of the story, the author can easily combine the time-space in which the protagonist "lives" with the time-space (where Sulayman, Anthony, Caesar, Cleopatra existed). In such a chronotope system, the "moving" image "passed" through a long and vast space and completed its main mission (the task of understanding man and his heart at the stages of historical, socio-philosophical, spiritual and enlightenment development of mankind) in the work of art.

These long and huge chronotope events in the story are "masked" by the night – the main time of the day. In the story "Tun Panjaralari" there are two chronotope lines. The first of these is the real (objective) chronotope line, which coincides with the other second - the unreal chronotope for plot time and acquires generality (common time-space). This situation is connected with the author's "I" and the literary ideal..

The chronotope of Nazar Eshonkul's story "Qora kitob" covers the time and space in the image of Navoi's works, which lies within the boundaries of time and space, and includes a large part of this chronotope. That is, the boundary of the work symbolizes the creation of Adam and Eve, and then their expulsion from paradise due to the devil's trickery, symbolizing the chronotope in which mankind has been fighting Devil since the first Adam on earth. This artistic interpretation shows that the chronotope of this story is also in synthetic form.

Paying attention the epic scale of the story genre and the guiding principles that have emerged in Uzbek stories created in recent years, we can see the traditional and synthetic forms of the chronotope. That is, separate, purely symbolic-metaphorical chronotope appearances are introduced into the work of art without interfering with the boundaries of space, and the construction of the plot from the beginning to the end is based on such a symbolic-metaphorical chronotope. We can see the same type of chronotope in the stories of Nazar Eshonkul. So, in our storytelling, in particular, in the stories of Nazar Eshonkul

there are traditional (“Urush odamlari”, “Momoqo‘shiq”) and synthetic chronotope forms (“Tun Panjaralari”, “Qora kitob”).

The third season, entitled “The role of symbols and metaphors in the composition of the story” highlights the differences between symbols and metaphors in the art of the work, the features of their application. “The meaning of a metaphor in a literary text is very diverse, as it expands the range of meaning due to the associations formed in connection with them, while forming a semantic integrity along with other words in the context” [11]. This determines the associative thinking style of a certain artist. In particular, the metaphorical nature of the names given to the heroes of the stories, this feature was evident in the presence of metaphorical episodes. Also, the scale of the metaphors provided the spiritual movement and image diversity in the literary text. For example, in the stories of Nazar Eshonkul there are such metaphors that we can see once again that the author is a real artist of words. “My heart was pounding and finally stopped beating ...”; “The night is staring at me like an old woman in a black dress with her breasts on the frame...” (“Tun Panjaralari”)[12] the allusions used in these sentences represented not only a specific image, but also the complex spiritual world of the hero. The whey worm of the heart is an associative sign of the paralysis of the soul, not of the decay of a piece of flesh in the human body. The next sentence is an example of the artist's artistic skill in depiction. It is known that the night is a symbol in his story “Tun Panjaralari”. That is, night - memory, night - black fate, night - loneliness, night - immutable, eternal writing, night - lust, satanic meanings, the author was able to use a word in several figurative meanings in a single literary text (work). The same can be said about the symbolic detail of the book in the author's story “Qora kitob”. Such a spiritual “combination” of the use of words is a completely new phenomenon for the Uzbek literature of the independence period. In addition, N. Eshonkul can “fit” so many meanings into one word in a literary text, as well as express this symbol through allusions. As a result, a strange composition of spiritual migration is formed. That is, the above: " The night is staring at me like an old woman in a black dress with her breasts on the frame...” night - black destiny (night here in the same symbolic sense - N.Ch.) the example of the *ancient, old woman* (metaphor) of man (humanity) is likened to a spring that continues to be tested.

There are many complex sentences in the author’s work. For example, in the story “Momoqo’shiq” there is a metaphorical image: “If you looked carefully, you could see a black-clad magician sitting on the porch of eyes., magician is sometimes surprised at rather cunning eyes and sets traps of wonder, sometimes he would silently stare at his stage, drawing a picture of a *frowning thin face*; sometimes the spy, who was about to invade this little kingdom, would meet the eyes with a threatening triumph, and would try to prove that he was above all notions of happiness and unhappiness with these analytical magical games. No, no, there was not a magician in those eyes, there was an executioner carrying a

[11] Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013. – Б.170.
[12] Эшонкул Н. Ялпиз ҳиди. Қиссалар ва ҳикоялар. –Тошкент: Шарқ, 2008. –Б.168.

poleaxe, he was killing thieves who were trying to sneak through the walls of this property, on the porch stage ..."[13] In this context, the author compares the pupil of the eye to a magician in a black robe, an executioner carrying an poleax, a hunter who sets traps of wonder, and the shape of this pupil to a silent scene, a small kingdom. The black part of the text depicts Shamsi Salah, a spy, a thief with a frowning face, who looks into this eye (i.e. Muazzam). this case, the allusion not only served a figurative function, but also served to depict the author's attitude to the existing reality, and even the conflict among the heroes. As a result, we will once again witness the mastery of the artist in the use of words.

The role of symbols and metaphors in the work of art is important in revealing the content and idea of the work. In particular, one of the leading features of the genre in Uzbek short stories of the independence period is the fact that the composition of the work is based on symbols and metaphors. In this regard, it is appropriate to classify the symbols rather than the genre composition. In the example of Nazar Eshankul's stories, the symbols are classified as follows: a) character symbols; b) detail symbols;v) topos symbols; g) landscape symbols; d) portrait symbols.

According to the external composition, the title and epigraph are classified and analyzed as symbols.

The third chapter of the research is called "**Creative Skills and Genre Art**". The first season of this chapter discusses the issue of "Images interpretation and genre perfection". It is noted that the images in the works of the writer Nazar Eshonkul, including his short stories, are the product of centuries literary experience of Uzbek prose, as well as Western literature as an artistic synthesis of modern imagery.

In the story "Urush odamlari" we see images of different ages, personalities, thoughts, but they are united by one anxiety, one sadness. In the play, getting rid of the war and its tyranny has become a goal that unites the heroes. In the story, Normat, Anzirat, Mirzakul Rais, Biydi momo and her eldest daughter-in-law are individual characters who have risen to the level of character.

In the psyche of the image of Anzirat in the work, the image of a woman full of the struggle between the mind and the subconscious is discovered with all its complexities. Anzirat consciously realizes his sins and feels guilty before his conscience.

The influence of world psychologists' views on man is also seen in the creation of the image of Anzirat in the story. The author published the story in 1986. The author notes that at that time he was influenced by the views of the Western psychologist Sigmund Freud on the control of man by the tendencies underlying his subconscious feelings: " "In The Urush odamlari" which was written earlier, I was immediately moved by Freudianism. I understand man as a product of the universe. All the universes in the space were involved in its creation. The root of his inclinations must also be sought in this. Freud, on the other hand, bases everything on sexual desire. He is a great scientist, a psychologist. It can't be

[13] Эшонқул Н. Ялпиз ҳиди. Қиссалар ва ҳикоялар. –Тошкент: Шарқ, 2008. –Б.129.

talked about. I always read it, even now. There are so many things to learn from him. But I disagree with his point of views. I am not in favor of a woman, I am in favor of looking at her as a woman, as a beautiful divine being"[14].

Indeed, Nazar Eshonkul's short stories "Momoqo'shiq" and "Tun Panjaralari" and a number of short stories reflect his height in the description of man in a beautiful spiritual and moral sense. This approach also influenced the system of the artist's efforts to find an individual style. However, in our opinion, without such an approach to the heroes of the story "Urush odamlari", the images of Anzirat and Mirzakul Rais would not have acquired such a clear, multifaceted, complex picture of the human spiritual world in general, not raised to the level of character.

It is fact that Anzirat's betrayal was greeted with some cruelty by Normat is emphasized by the author by including the image of Mallaboy in the story. The character of Mallaboy in the story played the role as the master Alim in "Last Days". Mallaboy was an impulsive image - a motivating image for Normat so he was able to define his paths and feelings. Hearing that Mallaboy forgave his wife as his children disturbs Normat's thoughts and he finally realizes that he has the right to decide his own destiny himself.

The characters in the play, who are in the opposite position of loyalty to Anzirat - the character of Biydi momo and her eldest daughter-in-law, significantly expand the views of the creator in this regard. It also represents another approach of the author in the depiction of person (woman).

The continuation of this approach can be seen in the author's another story "Momoqo'shiq". In the play, we witness the discovery of a woman's gentle feelings and attractive image. Muazzam, momo images in the story and the detail of the song – complement each other. The detail of the song has a symbolic meaning, at the heart of which are expressed all the high feelings, national values, in general, human identity. This song can only show its power in the performance of a beautiful and pure heart like Muazzam. It is described that this pure, sincere, great and poor melody reminds Shamsi Salah, who deliberately listens to Muazzam's song, of his childhood days. Without light, but the sarcastic memories that gnaw at his heart when he remembers, remind him of who he really is. Shamsi Salah feels forgotten himself, admits it. As he remembers the sad song which her grandmother sang when he was a child, he realizes that her grandmother's words "Don't forget this song," "Don't forget your past, don't forget yourself" are behind the cry. At this point, the author's thoughts on this image are significant: "The image of grandmother in the story fascinated me the most. The big bride in "Urush odamlari", Muazzam in this story is very close to me, as if they complement each other. Later, I found something not found in this play in the image of Bayna momo in the story "You Can't Catch the Wind" [15]. The image of grandmother in the story "Momoqo'shiq" is a symbolic image introduced for Shamsi Salah to find and

[14] Эшонқул Н. Мендан "мен"гача. – Тошкент: Akademnashr, 2014. –Б.132-133.
[15] Эшонқул Н. Мендан "мен"гача. – Тошкент: Akademnashr, 2014. –Б.163-164.

understand himself. The images in the story and their artistic criteria are evaluated on the basis of structural analysis, with emphasis on creative skill.

Nazar Eshonkul's short stories "Tun Panjaralari" and "Qora kitob" reflect the abstract, even incomprehensible, nature of human being, as well as his philosophy of understanding this abstraction. In these stories, the more a person moves towards himself, the more complex and lofty he becomes, as well as the weaker and more sinner he becomes.

In the story "Tun Panjaralari" the author uses a unique way to further clarify the mindset and psyche of the hero to the reader. That is, the different stories are narrated by the the hero. The young man narrates a series of stories written by him called "Tun ertaklari" throughout the work. As a result, the author's psychological analysis leads in the play. In the story "The Qora kitob" the Beard is the Devil, and the Qora kitob is the beginning of all evil, the Devil's guide. The author uses the method of metamorphosis in the depiction of images. However, it does not use the traditional detection function of this metamorphosis (evolution). That is, the creator uses this imagery method to show the degradation of the hero's image and the irreversible, ongoing crisis of this degradation. The weight of symbolic gestures in the interpretation of images in the stories "Tun Panjaralari" and "Qora kitob" and the unconventional way of expressing reality are considered as the author's style and skill.

The second season of the third chapter, entitled "Creative style and genre art", deals with the style of the writer Nazar Eshonkul, the language and art of his stories.

Experts on the style of Nazar Eshonkul's works emphasize his significant use of modernist, symbolic-metaphorical imagery. "He says: "... if it is traditional to make a statement itself, I will try to avoid it. In fact, I write very traditionally. I think so. Look at Navoi, Babur, Mashrab or our epics. If you study them carefully, I will become a simple traditional trainer"[16]. Continuing his creative thoughts, folklore - how great a source of examples of folklore as literary discoveries, recognizes the influence of his work: "Folklore gives every contemporary writer enough plot, allegory, philosophy, metaphor, style. You just have to find it, read it and take it out. Folklore is the sea, the more you dig it, the more wisdom comes out. In most of my works, the influence of folklore is clearly felt"[17]. In particular, in the author's story "Urush odamlari" the author effectively uses folklore to tell the story about a country without war or to characterize the image of Anzirat.

Also, the international lines of the text of this story reflect the distant, eternal dreams and aspirations, sincerity of the Uzbek people. The author points out that the Tersotals, in general, strive for the rich heritage, wisdom and kindness of the Uzbek people in general, by singing the old women in a song "poor and cheerful." The battlefields and the bright aspirations of the people create a mutually contrasting meaning, two tones in the text. The symbolic meaning of the peach and mulberry trees used in the text of the song is consistent with the content of the

[16] Эшонқул Н. Мендан "мен"гача. –Тошкент: Akademnashr, 2014.– Б.164.
[17] Эшонқул Н. Мендан "мен"гача. –Тошкент: Akademnashr, 2014. – Б.222.

story. In folklore, the peach symbolizes betrayal, the mulberry tree symbolizes positivity - fertility, and the shedding of mulberry symbolizes negativity (loss). So, through the songs, the author refers to the events that will take place in the plot of the story (betrayal, the loss of children by mothers due to the war, the oppression of their hearts).

In the style of creative stories, along with folklore, the influence of classical literature is also seen. This effect is reflected in the use of Navoi's poem as an epigraph in the story "Tun Panjaralari" and in the image of Sulayman, in the image of Adam in the story "Qora kitob". In this regard, it should be noted that the Qur'an, which is a sacred religious source, is invaluable for inspiring people, including the people of creation.

An allusion to a creative style ("Latin allusio - a sign, a joke; a stylistic method based on a reference to a real political, domestic, historical, or literary fact that is known to all"[18]) the ideological-semantic breadth of the stories, the diversity of ideas that the author intends to convey is ensured.

Particularly in the text "Tun Panjaralari" the hero expresses the greatness of the divine love in his heart. In another part of the story, Rumi and the story he created point to the fact that fiction was created to express human pain and for didactic purposes: "Once upon a time, it was invented to tell and set an example for each other of their heartaches. Once upon a time, Rumi made a meeting a creature, a fox, a lion, and found a new metaphor"[19]. That is, in Rumi's "Masnaviyi ma'naviy" there is a story called "Ovga chiqqan ovlangay". This story describes a fox, a wolf, and a lion hunting together, and, as a result, the lion's wrath in the distribution of prey[20]. The hunters themselves do not even think of being hunted. Through this story, Rumi figuratively shows that whoever hurts someone in the way of his own desires will surely suffer for his own life. The hero, on the other hand, emphasizes that literature is the most elegant way of saying what you mean by referring to Rumi's work, and through the story of the Qora kitob, the author emphasizes that the struggle between man and the devil is eternal.

This chapter focuses on the occurrence of new poetic events in the text of the story. The factors that make up the stylistic aspects of Nazar Eshonkul have been identified.

## CONCLUSION

1. In the last quarter of the last century, in the beginning of a new century, storytelling has again become one of the leading genres in the literary process. According to the experts' definition about the genre, it is a literary phenomenon between story and novel. Unlike a story that depicts a single event in a hero's life, or a novel that describes an entire stage, a large stage of a hero's life is fully expressed in a story. In the dissertation, the difference between the form and content of the story genre, the attitude to reality, the specificity of the image of the

[18] Куронов Д, З.Мамажонов, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б.26.
[19] Эшонқул Н. Ялпиз ҳиди. Қиссалар ва ҳикоялар. –Тошкент: Шарқ, 2008. –Б.176.
[20] Тилавов А. "Маснавий"дан ибратли ҳикоятлар. www.ziyouz.com.

hero in the epic system was observed on the basis of the study of the nature of the genre.

2. The contribution of our writers such as Erkin Azam, Khurshid Dostmukhammad, Shoyim Butaev, Nazar Eshonkul, Shodikul Khamro, Isajon Sultan, Ulugbek Khamdam to the poetic renewal of the short story genre are great. These writers, along with other prose genres, have been composing effectivly in storytelling. It should be noted that the focus in the genre of short stories is on the hero himself and his spiritual, cultural, social image, and in this case, the genre is the most "convenient" approach to the artistic discovery of human. The interpretation of the spiritual image of human, the artistic depiction of complex mental states, prevailed in the stories of these creators.

3. The stories which were created during the years of independence are based on the principles of renewal, the assessment of human feelings as the main value, the symbolic depiction of the old ideology and the complexities of the past in human life and psyche, the allegorical-ironic, richness of metaphorical images, as well as the continuation of tradition (the predominance of traditional narrative and realistic imagery), such as the reference of our storytellers to our classical works.

4. Although Nazar Eshonkul's stories have been studied for a long time by our literary scholars, his stories require that they should be studied as a holistic literary phenomenon, as one of the leading genres that define creative skill. In the author's stories, the leading features of the human-society-subsistence are the original human feelings, his complex mental state, the artistic depiction of the national character of the Uzbek people, the traditional realistic and modernist expression of reality.

5. In Nazar Eshonkul's stories, which are not fully studied in the sphere of genre research in Uzbek literary criticism, the issues of creator's style and skill, the author's "I", literary and aesthetic views, the uniqueness of his research on the creation of the hero, the author's psychological analysis of narration manifests itself in.

6. It is probably to observe that the plot composition of modern Uzbek stories is unique, the plot is organized not only on the basis of real, but also on the basis of a combination of unreal images or unreal reality itself. The compositional specificity of the plot stories, which are the basis of real and unreal reality, is seen in the process of comparing the stories of Nazar Eshonkul. The plots, which are the basis of unreal reality, emerged as the Western literature influence on author, the scale of his literary fantasy, the artistic intention. The plot of the work is presented not only as a system of events, but also as a growth within an event, with the feelings of the protagonist in the psyche, self-struggle, self-examination, self-assessment. The author's short stories "Tun Panjaralari" and "Qora kitob" are among such stories

7. The infinity of time and space described in Uzbek stories in recent years has led to the need to study the interpretation of time and space in stories. Modern Uzbek stories, including N. Eshankul's stories, have chronotope traditional (in the stories "Urush odamlari", "Momoqo'shiq") and synthetic (in the stories "Tun Panjaralari", "Qora kitob"). Through analyzing the story, there are also adjacent

chronotope characters within the traditional chronotope. In particular, in the story “Urush odamlari” there are micro chronotopes with a metaphorical meaning, although the main chronotope (the village of Tersota) is in the form of a traditional chronotope. In the story “Momoqo’shiq” time and space are represented in the form of idyllic chronotope. The synthetic form of the chronotope in the stories “Tun panjaralari” and “Qora kitob” has a common (common time-space). This situation is connected with the author's “I” and the literary ideal.

8. One of the key features of the genre in Uzbek short stories of the independence period is the fact that the composition of the work is based on symbols and metaphors. It is therefore efficient to show the importance of symbolism and metaphor in the poetics of the story. In this regard, it is appropriate to study the symbols in the stories and classify them according to the composition of the genre. According to the composition of the work, the character, detail, topos (space), landscape and portrait symbols; grouping the title as epigraphic symbols allows us to assess the structure of the story as well as the role of spiritual migration in the artistic image. Through this classification, in Nazar Eshonkul’s stories the perfection of the genre and the author’s methodological individuality are reflected.

9. The peculiarity of the artistic style in the stories of Nazar Eshonkul is as follows: a) the influence of folklore and world literature, which embodies the customs and values, traditions, way of thinking of our people for thousands of years; b) the art of referring to classical literature and religious sources (allusion); v) the weight of the metaphor in the use of words and the use of dialectal words to express events that are difficult to describe; g) the author’s worldview in the language of stories and the narration of the narrator-hero’s spirit are represented through aphoristic and satirical speech; d) features such as the activation of artistic synthesis in the image are formed.

10. The art of Nazar Eshanqul’s short stories is characterized by the expansion of the methodological, formal and semantic scope of the genre's poetics. The analysis of creative works allows to identify the peculiar nature of the Uzbek short story genre, the reasons for the manifestation of creative skills in the development of the genre, a new approach and factors of development in the interpretation of motif images in the genre. In the stories, the author’s impacts on folklore, Uzbek classical literature, world literature, as well as the author’s research on the creation of the work can be seen in such aspects as associative thinking, symbolism, the scale of unreal reality, the use of metaphorical imagery.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

**КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**ЧУЛИЕВА НИЛУФАР АЗАМ КИЗИ**

# МАСТЕРСТВО ТВОРЦА И ПОЭТИКА ЖАНРА (НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТЕЙ НАЗАРА ЭШОНКУЛА)

**10.00.02 - Узбекская литература**

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)**

**Карши – 2020**

**Тема докторской диссертации зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан под номером №B2019.4. PhD/Fil 1049.**

Диссертация выполнена в Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекском, английском, русском (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета (qardu.uz) и в информационно-образовательном портале “ZiyoNET” (www.ziyonet.uz).

| | |
|---|---|
| **Научный руководитель:** | **Эшонкулов Джаббор Солиевич**<br>доктор филологических наук, профессор |
| **Официальные оппоненты:** | **Джуракулов Узак Хайдарович**<br>доктор филологических наук, профессор |
| | **Veli Savaş YELOK**<br>доктор филологических наук (Турция) |
| **Ведущая организация:** | **Бухарский государственный университет** |

Защита диссертации состоится “____” _____ 2020 года в _____ часов на заседании Научного совета PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 по присуждению учёных степеней при Каршинском государственном университете (Адрес: 180103. Карши, улица Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz) Каршинский государственный университет, факультет узбекской филологии, актовый зал.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (зарегистрирована за № ___) (Адрес:180103. Карши, улица Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz

Автореферат диссертации разослан “____” _____ 2020 года.
(протокол рассылки № ___ “___” _____2020 г.).

**Н.Н.Шадманов**
Заместитель председателя
научного совета поприсуждении
учёных степеней, д.ф.н.

**Г.Н.Тажиева**
Ученый секретарь научного
совета по присуждении
ученых степеней, PhD.

**Д.Тураев**
Председатель научного семинара при
научном совете по присуждении
ученых степеней, д.ф.н., профессор

## ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

**Цель исследования** обобщить определенные научно-теоретические взгляды на развитие сюжетного жанра, художественного мастерства на основе анализа повестей Назара Эшанкула.

**В качестве объекта исследования** были взяты повести Назара Эшанкула «Уруш одамлари», «Момоқўшиқ», «Тун панжаралари» и «Қора китоб», а также проанализированы некоторые узбекские повести, созданные в годы независимости.

**Предмет исследования** изучение поэтики повестей и творческих способностей Назара Эшанкула.

**Научная новизна исследования:**

продолжение поэтических изменений в творчестве главного героя, персонажа, сюжета в современных узбекских повестях, развитие узбекского повествования в последние годы, особенности художественного развития повестей писателя Назара Эшанкула;

в рассказах Назара Эшанкула описание событий и художественный образ раскрывают черты традиционного реалистического, нетрадиционного (модернистского) направления, традиционных и синтетических форм времени и пространства;

художественное мастерство автора отражается в классификации символов, используемых в тексте рассказа, по составу произведения, интерпретации образов и литературному влиянию (фольклор, влияние классической литературы), теме и идее произведения;

творческая индивидуальность автора в рассказах “Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари” “Қора китоб”, активное использование символов и метафор, художественный синтез, аллюзии в поэтическом языке и выразительности, сложные предложения, ирония, афористическая речь главного героя через которое раскрывается последовательное формирование образов.

**Внедрение результатов исследований**. По результатам исследования поэтики и творческого мастерства повестей Назара Эшанкула:

на основе научных результатов повестей Назара Эшанкула об описании событий и особенностях традиционного реалистического направления в художественном образе, существовании традиционных и синтетических форм времени и пространства, ИТД А-1-118 «Подготовка и издание учебника по изображениям и интерпретациям Навои» (2015-2017) используется в фундаментальном проекте. (Справка Министерства высшего и среднего специального образования № -089-03-3643 от 2 октября 2020 г.). В результате тема традиции и литературного влияния в современной литературе обогатилась с научной точки зрения;

выводы по классификации использованных в тексте рассказа символов по составу произведения, интерпретации образов и литературным влияниям (влияние фольклора) были использованы в практическом проекте ОТ-А1-47 «Словарь фольклорных терминов» (2017-2018). (Справка Министерства

высшего и среднего специального образования № -089-03-3643 от 2 октября 2020 г.). В результате эти источники послужили дополнением к информации о роли фольклора в развитии узбекской прозы;

творческая индивидуальность автора в повестях “Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари”, “Қора китоб”, активное использование символов и метафор, художественный синтез, аллюзии в поэтическом языке и выразительности, сложные предложения, ирония, афористическая речь главного героя. Научная информация о постепенном формировании образов была использована при составлении сценариев программ «Первый узбекский реалистический рассказ: «Обид кетмон» и эволюция современных узбекских повестей, «Творческие способности и стиль» в рубрике «Альманах» (Справка телерадиокомпании Кашкадарьинской области № 547 от 29 июня 2020 г.). В результате телепередачи обогащаются как в образовательном, так и в практическом плане.

**Структура и объем диссертации**. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы, общий объем 158 страниц.

## ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
## СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
## LIST OF PUBLISHED WORKS
### I бўлим (I часть; I part)

1. Chulieva N. The issue of artistic skill and style in the stories of Uzbek writer Nazar Eshankul //Anglisticum (Journal of the Association-Institute for English Language and American Studeus). – North Republic of Macedonia, 2020. May, Volume 9. Issue 5. P. 39-44. (Impact factor ICV: 6.88).
2. Чўлиева Н. Сюжет қуриш маҳорати //Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2020. – №1. – Б. 171-173. (10.00.00; №19)
3. Cho‘liyeva N. Yangi o‘zbek qissalarida qahramon masalasi (Nazar Eshonqul qissalari misolida) //Til va adabiyot ta’limi. – Toshkent, 2020. – № 5. – Б. 43-44. (10.00.00; №19)
4. Чўлиева Н. Назар Эшонқулнинг “Момоқўшиқ” қиссаси матний-структурал таҳлили //International scientific conference “Global science and innovations 2019: Central Asia”. May 9-13th, 2019. – Nur-Sultan, 2019. – Б.81-84.
5. Chuliyeva N. Tendencies of creating image in recent years’ Uzbek narratives (as an example of Nazar Eshankul’s stories) // Science, research, development #25. International scientific and practical conference. 30-31 january, 2020. – Germany, 2020. P. 103-105.
6. Чўлиева Н. Х.Дўстмуҳаммад ва Ш.Бўтаев қиссаларида собиқ давр зиддиятлари тасвири //Ўзбек адабиётшунослигида таҳлил ва талқин муаммолари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Қарши, 2016. – Б.188-189.
7. Чўлиева Н. Назар Эшонқулнинг “Уруш одамлари” қиссасида хронотоп шакллари // Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар. Республика кўп тармоқли илмий масофавий-онлайн конференция материаллари. 30-ноябрь, 2020. – Тошкент, 2020. – Б.10-12.

### II бўлим (II часть; II part)

8. Чўлиева Н. Ҳикоя поэтикасида рамз (Н.Эшонқул ҳикоялари мисолида) //Филология ва маданият масалалари. Илмий-услубий мақолалартўплами. – Карабук, Туркия, 2019. – Б.488-492.
9. Chuliyeva N. Compositional features of Uzbek stories created in recent years //Conference: Science, research, development. 29-30 november, 2019. – USA, 2019. P.120-122.
10. Чўлиева Н. Хуршид Дўстмуҳаммад қиссаларида қаҳрамон психологияси //Материалы VII Международной научно-практической интернет-конференции “Актуальные научны исследования в современном мире”. 24-25 ноября 2015. – Украина, 2015. – Б. 137-141.
11. Чўлиева Н. Назар Эшонқул ижоди ва фольклор (“Уруш одамлари” қиссаси мисолида) //Таълим тизимида чет тилларини ўрганишнинг

замонавий муаммолари ва истиқболлари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. 5-6 март 2020. – Бухоро, 2020. – Б.471-474.

12. Cho‘liyeva N. Xurshid Do‘stmuhammad qissalarida estetik ideal talqini //Фан, тараққиёт ва ёшлар. Илмий-амалий конференция материаллари – Қарши, 2015. – Б.53-55.

13. Cho‘liyeva N. Sh.Bo‘tayev qissalarida sobiq davr mafkurasi oqibatlari in’ikosi //Илм-фан ва инновация. Илмий-амалий конференция материаллари. – Қарши, 2016. – Б.152-154.

14. Cho‘liyeva N. Xurshid Do’stmuhammadning “Kuza…” qissasida intellektual qahramon talqini //Илм-фан ва инновация. Илмий-амалий конференция материаллари. – Қарши, 2017. – Б.117-119.

15. Cho‘liyeva N. Nazar Eshonqul ijodida ramz //Илм-фан ва инновация. Илмий-амалий конференция материаллари. – Қарши. 2019. – Б.145-148.

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари” илмий-назарий, услубий журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилди (___.2020)

Гувоҳнома № _____

_____. Босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x80 1/16
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб нашриёт т. 3.2 Шартли б.т. 3,7.
Адади __ нусха. Буюртма № __

Қарши давлат университети кичик босмахонасида чоп этилди.